

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA

TOMUS XXI.

**HUNGARIA
SZEGED
1969**

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA
TOMUS XXI.

KRISTÓ GYULA

KORAI LEVÉLTÁRI
ÉS ELBESZÉLŐ FORRÁSAINK
KAPCSOLATÁHOZ

SZEGED
1969

Redegit
BÉLA KARÁCSONYI

Szerkesztette
KARÁCSONYI BÉLA

A kiadásért felelős a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja.
A kézirat nyomdába érkezett 1969. Megjelenés 1969. Példányszám 110. Terjedlem 2,5 (A/5) iv.
Készült monószedéssel, íves magasnyomással, az MSZ 5601 és az 5602-50 A szabványok szerint.

69-7160 Szegedi Nyomda

A középkori írott forrásanyag fő csoportjait — a törvények mellett — a levéltári és elbeszélő források képezik.¹ Régtől ismeretes, hogy e két kútfő-típus, illetve ezeknek egyes, műfajilag viszonylag jól elkülöníthető darabjai (oklevél, misszilis levél — krónika, gesta, vita stb.) szorosan összefüggnek egymással. A két forráscsoport egyezései, megfelelései, hasonlóságai a köztük létezett *tárgyi* és *személyi* kapcsolatra vezethetők vissza. Ama tények, hogy egyrészt a királyi udvar, illetve a kancellária *mindenfajta* írásbeliség, a középkori irodalmi élet tűzhelye volt, így természetesen a jogi intézkedések írásba foglalásán kívül a történetírásé is,² másrészt pedig hogy a levéltári forrásokkal közös töről fakadt elbeszélő (történeti) forrásirodalmunk ismert alkotóinak legtöbbje kancelláriai alkalmazott, kancellár, notarius, illetve udvari ember, káplán volt,³ már évtizedekkel ezelőtt jogos igényeket ébresztettek a levéltári és elbeszélő források kapcsolatainak rendszeres és módszeres vizsgálatát illetően.⁴ Kétségtelen, hogy éppen az eme igények megfogalmazása körüli időben, de azt követően is napvilágot láttak jó megfigyelések, kiváló részlettanulmányok, monográfiák, amelyek kiaknázták az így feltáruló lehetőségeket.⁵ A levéltári és elbeszélő források közötti kapcsolatok széles skálájának egy-két részterületén már *végeredményekkel* is rendelkezünk. TRENCSENYI-WALDAFFEL IMRE több tanulmányában tisztázta a levéltári és elbeszélő kútfők perspektivikus (azonos *célt* szolgáló), *világnézeti* és *ideológiai* összefüggéseit, megfeleléseit, végeredményben tehát azt mutatta ki, hogy az „oklevélírás és a történetírás ugyanazt a célt szolgálja az eszközök különböző mértékű lehetőségei között: az időben történt emberi dolgokat emeli ki a maradandóság igényével rögzítő írás segítségével a múlt időből.”⁶

¹ LÉDERER EMMA: *A történettudomány tárgya, módszere, a segéd- és rokontudományok elemei* (egyetemi jegyzet), Bp., Tankönyvkiadó, 1963., 41.; ua. (szerk.): *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához*, I. rész 1000-től 1526-ig, Bp., Tankönyvkiadó, 1964., 5—10., különösen 5.

² Minderre I. HORVÁTH JÁNOS: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* (A Magyar Szemle Könyvei IV.), Bp., 1944., 69—70.; TRENCSENYI-WALDAFFEL IMRE: *Küküllei János* [FEJTŐ FERENC (összeáll.): *Mai magyarok régi magyarokról* (A Szép Szó könyvnap kiadványa), Cserépfalvi kiadás, é. n. (továbbiakban: TRENCSENYI-WALDAFFEL: *Küküllei*)], 26.; *Küküllei János és a Névtelen Minorita krónikája* (Monumenta Hungarica IV.), Magyar Helikon, 1960., TRENCSENYI-WALDAFFEL IMRE bevezető tanulmánya (továbbiakban: TRENCSENYI-WALDAFFEL: *Bevezetés*), 8., 10.

³ L. JAKUBOVICH EMIL: *Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez*, Magyar Nyelv, 1925., 25—38.; GUOTH KÁLMÁN: *A magyarországi latinság helye az egyetemes latinságban*, Szentpétery-Emlékkönyv, Bp., 1938., 181.

⁴ Uo.; ISTVÁNYI GÉZA: *A középlatin filológia külföldön és Magyarországon*, Szentpétery-Emlékkönyv, Bp., 1938., 205.

⁵ Ennek igazolására kitűnő példa SZILÁGYI LORÁND szép és alapos tanulmánya (*Az Anonymus-kérdés revíziója*, Századok, 1937., 1—54., 136—202.), melyben a szerző — túl Anonymus kora és neve legalábbis számunkra mérvado meghatározásán — plasztikusan mutat rá a középkori jogi és narratív írásbeliség egy-két aspektusának igen szoros kapcsolatára.

⁶ TRENCSENYI-WALDAFFEL: *Küküllei*, 29. — L. még hasonlóan WALDAFFEL IMRE: *Horváth János új könyvéhez*, Magyarságtudomány, 1936, 201.; TRENCSENYI-WALDAFFEL: *Bevezetés*, 10.

HORVÁTH JÁNOS arra az eredményre jutott, hogy azonos korban az oklevelek és az elbeszélő próza *stílusa* is azonos, illetve hogy a múlt idővel párhuzamosan azonos változások figyelhetők meg mindkettőben.⁷

Mi az alábbiakban a levéltári és elbeszélő források összefüggéseinek rendkívül széles skálájú problematikájából csupán a kérdés három aspektusát tesszük vizsgálatunk tárgyává.

1.

A királyi udvarban, a kancelláriában alkalmazott litterator számára a legkézenfekvőbbnek bizonyult, hogy történeti elbeszélésében felhasználja mindazt, ami az oklevelekben bevált,⁸ hogy állandóan igénybe vegye másik hivatás-énjének formakészletét:⁹ azaz a jogi és narratív írásműfajt egyaránt alkotó módon művelő szerző számára a legtermészetesebb, hogy az utóbbi írásánál az előbbinek sémákhöz kötött, tradicionális *frazeológiájára* támaszkodjék. A dolog természetéből következően az író főként az oklevelek *formulás* részeinek (elsősorban a protocollumnak és az eschatocollumnak) a frázisait használhatta fel történeti művében.

Az irodalom jellemző módon először Anonymus Gestájában ismert fel oklevél-formulákat. MADZSAR IMRE egy sanctio-¹⁰ KONRAD HEILIG pedig egy promulgatio-toposzt¹¹ fedezett fel a „névtelen jegyző” szövegében. SZILÁGYI LORÁND-nak sikerült kimutatnia, hogy Anonymus egészen jelentékeny mértékben kölcsönzött frázisokat a korabeli okleveles gyakorlatból, s a fenti toposzokon kívül intulatio-, inscriptio-, salutatio- stb. formulák is kimutathatók Gestájában.¹²

GYÖRFFY GYÖRGY arra hívta fel a figyelmet, hogy nemzeti krónikánk több, szerinte Ákos mester által írt részében a korabeli oklevélnyelv tükröződik vissza.¹³ A megfelelések az oklevelek határjárásából (dispositio, pertinentiae) és keltezéséből (datum), azok hagyományos frazeológiájának hatására kerülhettek a krónikába.

KARDOS TIBOR a Budai Minorita Krónikában, a Bazaráb elleni hadjárat eseményeinek elmondásában (túdosan alkalmazott) okmányfordulatokra bukkant.¹⁴

⁷ HORVÁTH JÁNOS: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1954. (továbbiakban: HORVÁTH: *Stílusproblémák*), 393—395.

⁸ KARDOS TIBOR: *Középkori kultúra, középkori költészet* (A Magyar Történelmi Társulat Könyvei VII.), h. é. n., 110.

⁹ SZILÁGYI LORÁND: i. m. 28.

¹⁰ HÖMAN BÁLINT: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói*, Bp., MTA, 1925., 46. old. l. jegyz. [Anonymus vonatkozó mondatát I. EMERICUS SZENTPÉTERY: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. I., Budapestini, MCMXXXVII. (továbbiakban: SZENTPÉTERY: SRH I.), 417—10].

¹¹ KONRAD JOSEF HEILIG: *Wer war der anonyme Notar? Ein Beitrag zur ungarischen Diplomatik und Historiographie*, Jahrbuch des Wiener Ungarischen Historischen Instituts, zweiter Jahrgang, Bp., 1932., 19.; HEILIG KONRAD: *P. magister quondam Bele regis Hungarie notarius: Gesta Hungarorum* (a JUHÁSZ LÁSZLÓ-kiadás ismertetése), Századok, 1932., 417. (SZENTPÉTERY: SRH I. 113₁₁).

¹² SZILÁGYI LORÁND: i. m. 28—54.

¹³ GYÖRFFY GYÖRGY: *Krónikáink és a magyar őstörténet*, Bp., 1948., 154. (SZENTPÉTERY: SRH I. 253₅—7, 9, 14, 15, 19, 253₂₀—254₇; 466₂₁—22, 471₄—5).

¹⁴ *Képes Krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről* (Monumenta Hungarica III.), Magyar Helikon, 1959. KARDOS TIBOR bevezető tanulmánya (továbbiakban: KARDOS: *Bevezetés*), 12. (SZENTPÉTERY: SRH I. 498₃—4).

TRENCSENYI-WALDAFEL IMRE figyelt fel arra, hogy Küküllei alapos önmegnevezése műve előszavában oklevélszerű¹⁵ (intitulatio), legújabbán pedig KURCZ ÁGNES gyarapította két toposszal az okleveles gyakorlat és Küküllei stílusának frazeológiai rokonását.¹⁶

Mi arra hívnánk fel itt a figyelmet, hogy — hasonlóképpen a fenti példákhoz — feltűnő analógiák mutathatók ki az oklevelezés és Ransanus ránk maradt történeti műve (az Epitome) kifejezései közt.¹⁷

Elsőként DOMANOVSKY SÁNDOR ismerte fel, hogy nemzeti krónikánk legrégibb keletkezési, „ösgestá”-nak nevezett részében az 1050-es évek magyar—német csatározásai kapcsán szabályos oklevél-formula (sanctio, maledictio) olvasható.¹⁸ „Sed etiam si quis de successoribus suis ad debellandam Hungariam arma moveret, indignationem omnipotentis Dei incurreret et perpetuo eius anathemati subiaceret.”¹⁹ HORVÁTH JÁNOS eme frázist, valamint egy, szintén e részből való más kifejezést („... propter perpetue pacis federa firmitus roboranda. Hec autem omnia fideliter servaturum iusiurandi religione interposita confirmabat”²⁰) a korabeli (1050-es évek-beli) német kancelláriai gyakorlatból eredezteti.²¹ GERICS JÓZSEF ezt a származtatást elfogadja.²² A problémát bonyolítja, hogy HÓMAN BÁLINT a fenti oklevél-toposzok egyikét (*perpetue pacis federa firmitus roboranda*) tartalmazó szövegrészt az altaichi évkönyvek 1058-ra szignált bejegyzéséből vezeti le,²³ MADZSAR IMRE pedig éppen ezt a kifejezést — némileg megváltoztatott formában — a krónikában a 11. század második és a 12. század első felét tárgyaló események elmondásánál leli fel,²⁴ noha a frázis alapformáját MADZSAR is az altaichi évkönyvek vonatkozó részével veti össze.²⁵ Az utóbbi kifejezés (*propter perpetue pacis — interposita confirmabat*) provenienciájának vizsgálatát itt mellőzzük, mivel túlságosan messze vezetne kitűzött tárgyunktól. Noha számunkra úgy tűnik: e krónikarész és az altaichi évkönyvek megfelelő helyének²⁶ rokonítása nem kizárt, a tárgyalástól mégis el-

¹⁵ WALDAFEL IMRE: i. m. 206—207.; TRENCSENYI-WALDAFEL: *Bevezetés*, 11. [I. G. SCHWANDTNER: *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres, ac genuini*, I., Vindobonae, MDCCXLVI. (továbbiakban: SCHWANDTNER: SRH I.), 172₂₃—28].

¹⁶ KURCZ ÁGNES: *Anjou-kori történetíróink kérdéséhez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1964., 359. (SCHWANDTNER: SRH I. 172₂₄—25, 28).

¹⁷ „Georgius ille Bohemorum Rex, quem Pius olim Pontifex Maximus iudicio condemnauit anathematis...” (uo. 403₃₅—37); „... vtque omnis eius labor, diligentia ... irrita fieret” (uo. 404₃₁—32); „Ipse praeterea Caesar eam Bohemorum electionem confirmauerat publicis monumentis literarum...” (uo. 404₄₃—44); „Ea monumenta firmauerat Fredericus omni vigore ac robore, iuris etiam iurandi religione” (uo. 405₁—2); „Quae omnia firmata mandataque sunt ... monumentis literarum” (uo. 406₁₁—12).

¹⁸ DOMANOVSKY SÁNDOR: *Anonymus és a II. Géza korabeli Gesta*, Századok, 1933., 41. old. 2. jegyz.; SZENTPÉTERY: SRH I. 349. old. 4. jegyz. (DOMANOVSKY SÁNDOR jegyzete.)

¹⁹ SZENTPÉTERY: SRH I. 349₁₇—20.

²⁰ Uo. 350₅—7.

²¹ HORVÁTH: *Stílusproblémák*, 309. old. 11. jegyz.; HORVÁTH JÁNOS: *Miklós püspök és a tihanyi alapítólevél*, Magyar Nyelv, 1955., 149.

²² GERICS JÓZSEF: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái* (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 22.), Bp., Akadémiai Kiadó, 1961., 49—50., 78.

²³ HÓMAN BÁLINT: i. m. 83.

²⁴ MADZSAR IMRE: *A II. Géza korabeli Névtelen* (Értekezések a történeti tudományok köréből, XXIV. kötet 11. szám), Bp., MTA, 1926., 14.

²⁵ Uo. 14. old. 2. jegyz.

²⁶ „His diebus legati Ungrorum sepiissime veniebant pacemque fieri postulabant, et, ut haec verior firmiorque haberetur in posterum, regis sororem filio domini sui, nomine Salomoni, dari postulabant in coniugium. Hoc ubi tandem regni primatibus complacuit, rex cum matre in fines Ungarie venit, utriusque regni primores iureiurando pacem firmare fecit, sororem tradidit et mox se in Franciam recepit.” Annales Altahenses maiores (Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum), Hannoverae, 1891., 54—55.

tekintünk, mert egyrészt sem az altaichi évkönyvek keletkezésrendje nincs kielégítően tisztázva, másrészt pedig az ún. „ösgestá”-val kapcsolatos legutóbbi megfontolások sem meggyőzők számunkra.²⁷

A legvilágosabban mutat oklevél-frázis kölcsönzésére a fenti krónika-idézet „... si quis ... indignationem omnipotentis Dei incurreret et perpetuo eius anathemati subiaceret.” formulája. HORVÁTH JÁNOS — mint már utaltunk rá — a korabeli, III. Henrik alatti német kancelláriai gyakorlat (pontosabban: az azóta elveszett 1058. évi békeokmány) közvetlen hatását igyekszik kimutatni.²⁸ HORVÁTH szerint az „egykorúság” mellett ... szól ... az a körülmény, hogy a Krónika későbbi eseményeket tárgyaló részeiben egyetlen egyszer sem találkozunk a Krónika szövegébe beépített szabályszerű oklevélrészekkel ... A jelenség tehát egyedülálló ...²⁹ Mint fentebb több példa bemutatta, az oklevél-formulák elbeszélő forrásokba való átvétele, szövegünkbe történő beépítése a legkevésbé sem egyedi, speciális jelenség, sőt, éppen nagyon is általános, mondhatni tipikus tünet. Ami pedig az egykorúságot illeti, nyilvánvaló, hogy a levéltári forrásokból az elbeszélőkbe átkerült formulák nem szöveggörnyezetük eseményeivel, hanem írójuk korával, idejével egykorúak. Még döntőbben szólnak HORVÁTH JÁNOSnak a formulát német oklevelekből származtató hipotézise ellen bizonyos *kivédhetetlen* tartalmi nehézségek. A krónikának eme oklevélből eredő sanctio- (anathema-) formája az 1050-es évek német-magyar háborúinak tárgyalásában olvasható. Nos, éppen ez a rész, az 1050-es évek történetének taglalása szinte hemzseg az *egykorú íróra* éppen nem valló súlyos tárgyi, kronológiai tévedésektől. Íme, egy csokor ezekből! A krónika felcseréli az 1051. és 1052. évi hadjáratokat; a tihanyi apátság alapítását (1055) András és III. Henrik háborúi (1051–1052) *előtt* tárgyalja;³⁰ az 1051. évi hadjáratot egy valószínűtlenül mesés békekötéssel fejezi be; 1051-re teszi a császárléány és az akkor még nem is élő, 1053-ban született Salamon eljegyzését; tévesen közli a császárléány nevét (Judit helyett Zsófiát ír); Salamon koronázását (1057) a német császári sarjjal, Judittal történt esküvő (1058) *után* említi; 1058-nál III. Henrikről mint előrről szól (†1056).³¹ Noha GERICS JÓZSEF megkísérli a krónikás egyik-másik pontatlanságát menteni,³² az egész tévedés-sorral alapjában véve semmit sem tud kezdeni. Mivel véleménye szerint is — HORVÁTH JÁNOS nyomán — a vonatkozó krónikarész kortárs-szerzője kezevonásának legfontosabb jele az időközben elveszett békeokmány használata, az ellentmondást úgy véli feloldani, hogy legkorábbi gestaszerkesztésünk létrejöttét az inkriminált események után következő évtized végére, tehát az 1066–1067 körüli időre helyezi.³³ Vagyis — GERICS szavával élve — a vonatkozó rész „feltétlenül kortárs kezére vall. Nem lehet szó tehát itt az eredeti elbeszélés későbbi elrontásáról, félremagyarázásáról, hanem csak arról, hogy amikor a kortárs szerző élményeit megírta, már elhomályosult előtte élményei történéseinek kronológiai pontossága.”³⁴ Ezek szerint úgy kellene tehát

²⁷ L. KRISTÓ GYULA: *Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica, tomus XVIII, Szeged, 1965, 49–50, old. 310. jegyz.

²⁸ L. fentebb. 21. jegyz.

²⁹ HORVÁTH JÁNOS: *Miklós püspök és a tihanyi alapítólevél*, 149.

³⁰ HORVÁTH JÁNOS szerint (*Stilusproblémák*, 308.) legrégebb történeti munkánk, az ún. „ösgesta” szerzője az a Miklós püspök volt, aki a tihanyi apátság 1055. évi alapítólevelét is fogalmazta. A kronológiai pontatlanság semmiképpen sem erősíti meg HORVÁTH nézetét.

³¹ E tévedéseket GERICS JÓZSEF (i. m. 74–75. 77–78.) állította össze

³² Uo. 75–77.

³³ Uo. 78–79

³⁴ Uo. 79.

elképzelünk, hogy az ún. „ösgesta” szerzője — Miklós püspök vagy bárki más — a valójában 1058-ban kötött békeszerződés összes lényeges, tartalmi megállapodását elfelejtette volna az események megtörténte és megírása közti mintegy évtizednyi intervallum alatt, s a békeokmányból mindössze a *si quis... indignationem — anathemati subiaceret* maledictio-formulára emlékezett volna pontosan. A megoldást — megítélésünk szerint — nem ebben az irányban kell keresnünk. Noha ezen oklevél-formula és — az elveszett 1058. évi békeokmány híján — III. Henrik egyéb oklevelei között a HORVÁTH JÁNOS által felhozott párhuzamok,³⁵ bármily soványak, vérszegények is, a hasonlóság alapvető minimumát mégis tartalmazzák,³⁶ mi ennek ellenére — éppen a levéltári és elbeszélő források frazeológiájában Anonymustól Ransanusig mutakozó, fentebb tárgyalt párhuzamok hatására — hajlunk arra, hogy a magyar krónika oklevél- (sanctio-) formulájának (*si quis... indignationem — anathemati subiaceret*) eredetét ne a német császári, hanem a magyar királyi kancellária okleveles gyakorlatában keressük.³⁷

Az oklevelek sanctio- (poena-, maledictio-, anathema-, comminatio-) formulája szinte egyidejű a középkori oklevelezéssel.³⁸ A sanctio *anathema* kifejezése már a (latin nyelvű) magyarországi okleveles gyakorlat hajnalán, István veszprémi,³⁹ pécsi⁴⁰ és hamis pécsváradi,⁴¹ valamint bakonybéli⁴² oklevelében előfordul.⁴³ A tihanyi apátság 1055. évi alapítólevelének sanctiója,⁴⁴ noha az inkriminált események-

³⁵ HORVÁTH: *Stílusproblémák*, 309—310. old. 11. jegyz.

³⁶ Maga HORVÁTH JÁNOS (*Miklós püspök és a tihanyi alapítólevél*, 149.) jegyzi meg, hogy bár „III. Henrik oklevélzáradékai elég nagy változatosságot mutatnak, de éppen ez a változatosság teszi valószínűvé, hogy a krónikabeli oklevélzáradék lényeges részei és III. Henrik oklevélzáradékai között a kifejezésbeli egyezés nem lehet véletlen.” Megítélésünk szerint a III. Henrik korabeli német kancellária igen változatos sanctio-formulái nem erősítik, hanem éppen gyengítik az amúgy sem frappáns párhuzamok bizonyító erejét.

³⁷ Ezt a lehetőséget már HORVÁTH JÁNOS (*Miklós püspök és a tihanyi alapítólevél*, 148—149.) felvetette, de visszariadván a mutakozó párhuzamoktól, amelyek hipotézisével nem voltak összeegyeztethetők (l. alább, 52. jegyz.), azonnal el is vetette. — Legújabbán KOMJÁTHY MIKLÓS (*Gerics József: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*, Századok, 1965., 1289.) jutott ama — nézetünket erősítő — következtetésre, hogy a „rokonítható fordulatok... származhattak a kor általánosan, vagy legalábbis kancelláriákban működő emberek által állandóan használt fráziskészletéből is.”

³⁸ Jelenkezésére I. R. THOMMEN—L. SCHMITZ-KALLENBERG: *Urkundenlehre*, I. und II. Teil² (Grundriss der Geschichtswissenschaft, Band I. Abtlg. 2.), Leipzig und Berlin, Teubner, 1913., 78.; KONRAD JOSEF HEILIG: *Wer war der anonyme Notar?* ... 26. — Mivel nemzeti krónikánk az *udvari* történetírás terméke (l. pl. BERKOVITS ILONA: *A magyar feudális társadalom tükröződése a Képes Krónikában*, Századok, 1953., 82.), ezért az alábbiakban a magyar oklevelek tárgyalásánál döntő súllyal csak a királyi oklevelekre támaszkodhatunk.

³⁹ KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*, Bp., MTA, 1891., 58.

⁴⁰ Uo. 40.

⁴¹ Uo. 84. — SZENTPÉTERY IMRE [*Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele* (Értekezések a történeti tudományok köréből, XXIV. kötet 10. szám), Bp., MTA, 1918., 29—32.] mutatta ki, hogy a pécsváradi alapítólevél egyik mintája a pécsi oklevél volt. Valószínűnek tarthatjuk, hogy a pécsváradi oklevél anathemája a pécsi oklevélből származik.

⁴² KARÁCSONYI JÁNOS: i. m. 136. Az oklevél hamisított voltára l. uo. 134—143.

⁴³ Az eredeti I. István-kori oklevelek írója, Heribert C III. Ottó német kancelláriájából származtatta át az anathema-formulát a magyar oklevelekbe. Erre I. SZENTPÉTERY IMRE: *Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele*; 41.; ua.: *Magyar oklevéltan* (A Magyar Történettudomány Kézönyve II. 3.), Bp., 1930., 38. — Heribert C-re — egyebek mellett — I. SZENTPÉTERY IMRE: *Szent István király oklevelei*, Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján, II. kötet, Bp., MTA, 1938., 158—184., 201—202.

⁴⁴ „Siquis autem malo deprauatus consilio istius decreti transgressor repertus fuerit sequestratus a deo perpetua feriatur uindicta. et XII. libras auri persolvere cogatur.” BÁRCZI GÉZA: *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék* (Nyelvészeti tanulmányok I.), Bp., Akadémiai Kiadó, 1931., 12.

kel teljesen egykorú, úgyszólván semmiben sem mutat hasonlóságot a krónika vizsgált oklevél-formulájához.⁴⁵ Úgyszintén csupán az *anathema* szó fordul elő Ottó (Atha) comes 1061. évi alapítólevelében.⁴⁶ Valamelyes megfelelés mutatható ki az ún. „ősgesta” sanctio-formulája, illetve Radó nádor 1057. évi,⁴⁷ Péter comes 1067 körüli,⁴⁸ I. Géza 1075. évi garamszentbenedeki⁴⁹ és Dávid dux 1090 táján kelt oklevele⁵⁰ között. E párhuzamok azonban meglehetősen gyérek, s csupán arra mutathatnak rá, hogy — egy-két szó esetleges egyezése ellenére — nem itt, nem a 11. században kell keresnünk a krónikába szerkesztett sanctio-formulának mintát adó oklevél (illetve oklevelek) korát.

A 12. század elejének, közepének magyar oklevelezése még a kialakulás (vagy talán az I. István utáni újraalakulás) nehéz, vajdó időszakát éli, állandó formulái sincsenek még, s az egyes részek sorrendje is fölöttébb ingadozó.⁵¹ A 12. század elejének királyi okleveleiből hiányzik az *anathema*-formula,⁵² de Fila 1127—1131 között keletkezett oklevelében, annak maledictiójában — tudtunkkal első ízben Magyarországon — feltűnik az *oklevelekben* oly jellegzetes *subiaceat* ige,⁵³ mely

⁴⁵ Ezt a tényt azért tartjuk jelentősnek, mert HORVÁTH JÁNOS (*Stílusproblémák*, 308.) azt a Miklós püspököt tette meg legrégibb gestánk (melyből a vizsgált oklevél-formula is való) író-jává, aki egyszersmind a tihanyi oklevél szerzője is volt. — Mi egyébként — részben más megfontolások alapján is — KOMJÁTHY MIKLÓS (*A tihanyi apátság alapítólevelének problémái*, Levéltári Közlemények, 1955., 31. old. 13. jegyz.) állásfoglalását osztjuk: Miklós püspököt és legrégibb történetírónkat nem tartjuk egy személynek.

⁴⁶ GEORGIUS FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae* (továbbiakban: FEJÉR: CD), I., 398—399.: „... Dei et Sanctae Mariae, Sanctique Iacobi, omniumque Sanctorum feriatur anathemate...”

⁴⁷ Uo. 396.: „... malediccionem omnipotentis dei ... incurrant...” Az egész oklevél, de különösen annak második, vonatkozó része legalábbis gyanús. L. PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, II. kötet, Bp., Athenaeum, 1899., 591. L. még GYÖRFFY GYÖRGY: *A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása*, A MTA Társadalmi—Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, III. kötet (1953), 87—90.

⁴⁸ WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori Új Okmánytár* (továbbiakban: WENZEL: ÁÚO), I., 27.: „... sit anatema sub excommunicatione omnipotentis Dei...” Az oklevélre I. KUMOROVITZ L. BERNÁT: *A középkori magyar „magánjogi” írásbeliség első korszaka (XI—XII. század)*, Századok, 1963., 3. és 3—4. old. 16. jegyz.

⁴⁹ FERDINANDUS KNAUZ: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* (továbbiakban: KNAUZ: *Mon. eccl. Strig.*), I., 60.: „... anathematizetur a deo patre omnipotente...”

⁵⁰ ERDÉLYI LÁSZLÓ (szerk.): *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története* (továbbiakban: ERDÉLYI: PRT), X., 496.: „... de Deo omnipotente ... sit maledictus.”

⁵¹ Minderre I. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *A királyi kancellária az Árpádok korában*, Bp., MTA, 1885., 19.; ua.: *Kálmán király oklevelei* (Értekezések a történelmi tudományok köréből, XV. kötet 5. szám), Bp., MTA, 1892., 13.; ua.: *III. Béla király oklevelei* [FORSTER GYULA (szerk.): *III. Béla magyar király emlékezete*, Bp., 1900.], 147.; HAJNAL ISTVÁN: *Írástörténet az írásbeliség feljúlása korából*, Bp., 1921., 59.; SZENTPÉTERY IMRE: *Magyar oklevéltan*, 59.; DOMANOVSKY SÁNDOR: i. m. 42.

⁵² TURCHÁNYI TIHAMÉR: *XI. és XII. századbeli magyar királyi oklevelek alkotó részeinek formulái*, Temesvár, 1903., 25.; SZILÁGYI LORÁND: i. m. 47. — HORVÁTH JÁNOS (*Stílusproblémák* 309. old. 11. jegyz.; *Miklós püspök és a tihanyi alapítólevel*, 148.) SZILÁGYI LORÁNDnak eme, a 12. század elejére vonatkozó megállapításait félreértve — s elfelejtkezve I. István okleveleiről s a 11. század több ún. magánokleveléről — arról beszél, hogy az *anathema*-formula a magyar okleveles gyakorlatban legkorábban II. Béla és II. Géza okleveleiben fordul elő. L. fentebb, 37. jegyz.

⁵³ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *Oklevelek II. István király korából* (Értekezések a történelmi tudományok köréből, XVI. kötet 4. szám), Bp., MTA, 1895., 19.: „... sancti regis Stephani iudicio seu maledicto subiacet.” — Itt jegyezzük meg, hogy I. István törvényeiben több helyütt is előfordul a *subiacere*, *subiacere* valamilyen ragozott alakja, pl. I. 33. tc.: „simili ieiunio subiciatur”; II. 7. tc.: „legibus servorum subiacet”; II. 17. tc.: „predicte subiacet dampnacioni.” Előfordul az ige László törvényeiben, pl. I. 5. tc.: „iudicio subiacet”, és a Kálmán-kori törvénykezés emlékeiben is számos adatot találunk, pl. első (esztergomi) zsinat 41. tc.: „penitencie subiacet”; második zsinat 3. tc.: „subiacet dampnacioni.” (ZÁVODSZKY LEVENTE: *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai* Bp. 1904., 151, 154, 155, 159, 202, 207.)

később a királyi *oklevelek* sanctiójának gyakori alkotórésze lesz. Ez a példa is igazolni látszik FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ ama érdekes feltevését, hogy a bizonyos mértékig egyöntetű oklevél-stilust megteremtő 11–12. században a magánoklevelek erősen hatottak a királyi okleveleket megszövegező királyi kancelláriára is.⁵⁴ Talán ezzel magyarázható részben, hogy a királyi oklevelek évtizedes intervallumait átveszelve mind a már I. István korában feltűnt *anathema* szó, mind pedig a 11. század (magán)okleveleiben többször előforduló *omnipotens Deus* valamilyen deklinált alakjáttkerült a 12. században nagyobb számban megjelenő magyar királyi oklevelek sanctio-formulájába. II. Béla alatt jelentkezik először csirájában királyi okleveleink későbbi szerkezete,⁵⁵ s ekkor tűnik fel újra királyi okleveleinkben a sanctio is.⁵⁶ Noha ezek a II. Béla-kori formulák még nagyon távol állnak a krónikában olvasható oklevél-részlettől, mindenesetre a kezdetet jelentik azon az úton, amely a krónika sanctio-formulájához vezet majd el bennünket:

1137: „... *maledictioni subiaceant... et in eternum...*”⁵⁷

1138: „... *anathema esset... et in futuro...*”⁵⁸

1138: „... *nostram iram incessanter incurrat...*”⁵⁹

Elhagyva a sanctio-formula fejlődésének részletes — s itt érdektelen — felvázolását, megállapíthatjuk, hogy a krónikába beépített oklevél-formula három alkotórészre bontható:

- A) ... *si quis de successoribus suis ad debellandam Hungariam arma moveret,*
- B) *indignationem omnipotentis Dei. incurreret...*
- C) *perpetuo eius anathemati subiaceret.*

Nyilván olyan korból kell származnia a krónikában olvasható eme topósznak, amely időszak okleveleiben is együtt találjuk e három részt.

Közülük az első (A) kifejezés (a tulajdonképpeni feltétel megfogalmazása, amelynek beteljesedése esetén „életbe lépnek” a sanctio rendelkezései) nem kor-meghatározó, hiszen a feltételek oklevelenként különbözök. Hasonlóan nem kor-meghatározó a *si quis* szókapcsolat sem, mely a feltétel nyelvtanilag determinált, szükségyszerű bevezetője.⁶⁰

Annál inkább korhoz köthető a formula B része. Bár az *omnipotens Deus* kifejezés, illetve az *indignatio* szó már a 11. század okleveleiben és egyéb emlékeiben is előfordulnak, de korántsem a krónikabeli szókörnyezetben.⁶¹ Az ún. „ösgesta”-ban található formula B részének szinte tökéletes magyarországi oklevélbeli meg-

⁵⁴ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *Oklevelek II. István király korából*, 21.

⁵⁵ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *II. Béla király oklevelei*, Akadémiai Értesítő, 1900., 549.

⁵⁶ TURCHÁNYI TIHAMÉR: i. m. 25.; SZILÁGYI LORÁND: i. m. 47–48. — A 12. századi magyar királyi oklevelek sanctio-formuláit KONRAD JOSEF HEILIG (*Wer war der anonym Notar? ...*, 27–31.) állította össze.

⁵⁷ ERDÉLYI: PRT. I. 596. [SZENTPÉTERY IMRE: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, I. Bp., MTA, 1923. (továbbiakban: *Kr. j.*), 61. szám.]

⁵⁸ FEJÉR: CD II. 108. (*Kr. j.* 63. sz.)

⁵⁹ FEJÉR: CD II. 109. (*Kr. j.* 64. sz.)

⁶⁰ A „si quis” szókapcsolat egyaránt előfordul szt. István veszprémi oklevelében (KARÁCSONYI JÁNOS: i. m. 58.) és a 13. század elején, pl. 1210-ben is [T. SMICIKLAS: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, III., Zagrabiae, 1905. (továbbiakban: SMICIKLAS: CD), 100.], de a 11–12. század okleveleiben is számos esetben.

⁶¹ Pl. az Intelmekben: „ut patrem deum omnipotentem”; István törvényeiben, I. 1. tc.: „ut indignacionem ipsius domini regis senciat”. (ZÁVODSZKY LEVENTE: i. m. 133., 142.) Radó nádor oklevelének sanctio-formulája megközelítőleg rokon e B résszel, de éppen az oklevél-vonatkozó része legalábbis gyanús. L. fentebb, 47. jegyz.

felelője *először* 1158-ban bukkan fel.⁶² Nagyjából ez az időpont tekinthető tehát a krónikába átkerült oklevél-formula s a krónikás által mintaként használt oklevél, illetve oklevelek keletkezésének „terminus post quem”-jéül.⁶³ A *B* formula — úgy tűnik — esetleg a 11. századi magánoklevelek, de még valószínűbben a 12. század közepi pápai oklevelek⁶⁴ hatására került át a magyar királyi kancellária gyakorlatába.⁶⁵ A *B* rész variánsai 1158-as megjelenésüktől a 13. század elejéig a magyar oklevelek sanctio-formulájában gyakran szerepelnek, utolsó előfordulásuk — tudtunkkal — 1200-ra,⁶⁶ 1205-re,⁶⁷ 1207-re⁶⁸ tehetők.

Hasonlóan a *B* formulához, a *C* rész is kormeghatározó. Bár az *anathema perpetuum* kifejezés deklinált alakja már I. István pécsi oklevelében is megtalálható,⁶⁹ a jellegzetes *subiaceat* ige *oklevélben* — tudomásunk szerint — csak a 12. század első harmadának végén fordul elő először,⁷⁰ de hamarosan általánossá válik, s egy évtized múltán már királyi oklevélben olvasható.⁷¹ Az *anathema* főnév és a

⁶² FEJÉR: CD II. 154. (Kr. j. 91. sz.): „... iram Omnipotentis et regiam indignationem incurrat...”; FEJÉR: CD II. 155. (Kr. j. 92. sz.): „... iram Omnipotentis Dei et Regiam indignationem incurrat...”

⁶³ Mint ahogy SZILÁGYI LORÁNDnak nem sikerült az anonymusi sanctio-formulával tökéletesen egyező oklevelet, illetve oklevél-formulát találnia, úgy a mi vonatkozásunkban nekünk sem adatott ez meg. Ezek a tények kétségtelenül azzal magyarázhatók, hogy még a 12. század második felében sincs (talán csak a század utolsó évei, az 1190-es évek jelentenek kivételt, — erre I. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *III. Béla király oklevelei*, 147.) szilárdan kialakult oklevél-szerkezet, nincs évtizedeken át ismétlődő, hagyományosan változatlan oklevél- (sanctio-) formula. S mire a 13. század elején állandósul az oklevelek szerkezete és formulás készlete, a sanctio-rész már nem alkotórésze többé az okleveleknek.

Éppen ezért nem tudunk egyetérteni CSÓKA LAJOS (*Ki volt Anonymus?* Magyar Nyelv, 1962., 155—156.) kifejtésével, aki — SZILÁGYI LORÁNDtól cáfolandó — így ír: „Ez az (anonymusi — K. Gy.) anathema-formula teljesen így nem található egyetlen oklevelünkben sem, részletei azonban ismertek voltak már III. Béla előtt is, s így ez az érv sem bizonyítja Anonymusnak III. Béla-kori jegyzőségét.”

Megítélésünk szerint ezen, a legkülönbözőbb forrásokban izoláltan előforduló „részletek” mit sem bizonyítanak. Nyilvánvaló: amennyiben teljes megegyezés mutatható ki a levéltári és elbeszélő forrásban egyaránt olvasható oklevél-toposz között, akkor az oklevél dátuma mutathatja e toposz „átkerülésének” körülbelüli idejét az elbeszélő forrásba, illetve a dátum utalhat az elbeszélő forrás vonatkozó része keletkezésének korára. Teljes megegyezést azonban — éppen a vázolt okok következtében — sem SZILÁGYI LORÁND, sem mi nem tudunk kimutatni. Ez esetben pedig az „átvétel” korára, az elbeszélő forrás oklevél-toposzt tartalmazó részének keletkezési idejére nem a formula „részletei” a mérvadók, hanem maga a formula, a formula egésze. Az „átvétel” (voltaképpen nem is átvételről van itt szó, hanem arról, hogy az oklevelek kiállításában jártas litterator történeti elbeszélésében másik hivatás-énjének formakészletét hívta segítségül) csak akkor történhetett, amikor oklevelekben, méghozzá oklevelek „tömegében” a megfelelésnek a — teljes megegyezés felé közeledő, de azt el nem érő — *maximuma* állapítható meg.

⁶⁴ FEJÉR: CD II. 116.: „... indignationem omnipotentis Dei et BB. Petri et Pauli, Apostolorum ejus incurrant.” (II. Ince pápa oklevele 1140-ből.) L. még WENZEL: ÁÜO VI. 161. (III. Orbán pápa oklevele 1186-ból.)

⁶⁵ A pápai hatásra I. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *A királyi kancellária az Árpádok korában*, 68—69., 69. old. 1. jegyz.; ECKHART FERENC: *A pápai és császári kancelláriai gyakorlat hatása Árpád-kori királyi okleveleink szövegezésében*, Századok, 1910., 719.; R. THOMMEN—L. SCHMITZ-KALLENBERG: i. m. 101.; SZENTPÉTERY IMRE: *Magyar oklevélhan*, 64., 66.; KONRAD JOSEF HEILIG: *Wer war der anonyme Notar?*..., 19.

⁶⁶ FEJÉR: CD II. 377. (Kr. j. 189. sz.)

⁶⁷ Hazai Okmánytár (továbbiakban: HO), I, 3. (Kr. j. 219. sz.)

⁶⁸ SMICIKLAS: CD III. 55. (Kr. j. 231. sz.)

⁶⁹ KARÁCSONYI JÁNOS: i. m. 40. — Legkorábbi törvényeinkben is találkozunk az „anathema” főnév származékával, István törvényei II. 17. tc.: „anatematizetur”; a Kálmán-kori második zsinat 2. tc.: „anatematizetur”. (ZÁVODSZKY LEVENTE: i. m. 155., 207.)

⁷⁰ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *Oklevelek II. István király korából*, 19. (Fila 1127—1131. évi oklevelében. Kr. j. 53. sz.)

⁷¹ ERDÉLYI: PRT I. 555 (Kr. j. 61. sz.)

subiacere ige első összekapcsolódására 1146-ból bírjuk a legkorábbi példát.⁷² Ez az idő tekinthető tehát a C formulát tartalmazó oklevelek létrejötté „terminus post quem”-jének. A C rész III. Béla koráig okleveleinkben általánosan mondható.⁷³ Az oklevél szerkezetének III. Béla idejében történt megszilárdulásával⁷⁴ egyidőben — bár még III. Béla alatt is van az oklevelek kiállításában visszaesés⁷⁵ — a sanctio kiment a divatból.⁷⁶ HEILIG állapította meg, hogy a sanctio-formula *anathema* főneve — a megerősítésekbe és átírásokba átkerült adatoktól eltekintve — utoljára 1171-ben, *subiacere* igéje pedig 1174—1178-ban fordul elő.⁷⁷ Ez tehát a C rész „terminus ante quem”-je.

Összefoglalva a sanctio-toposz B és C formulájának kormeghatározó szerepéből levonható következtetéseket, azt mondhatjuk: a legrégebb történeti munkánkban olvasható oklevél-formulának mintát, példát szolgáltató oklevelek nem keletkeztek 1146—1158 előtt és 1171—1178 után, vagyis azoknak II. Géza, III. István korában kellett íródniuk.

Lássuk ezután az ily módon körülhatárolt időszak okleveleinek vonatkozó részeit!

1152: „...anathema sit...et... iram Regis incurrat.”⁷⁸

1156: „...anathemati diuino perpetualiter subiaceat...”⁷⁹

1156: „...perpetue anatemati subiaceat,...dominus omnipotens...”⁸⁰

1157—1158 körül: „...a deo patre anathematizetur et regalem incurrat iram.”⁸¹

1158: „...iram Omnipotentis et regiam indignationem incurrat...”⁸²

1158: „...iram Omnipotentis Dei et Regiam indignationem incurrat...”⁸³

1162: „...omnipotentis Dei iram et Regie Maiestatis anathema incurrat.”⁸⁴

1163: „...iram Omnipotentis Dei et nostram indignationem incurrat...”⁸⁵

1163—1164: „...deij omnipotentis iram incurrat. et... feriatur indignacione et regali sine fine subiaceat anathemati.”⁸⁶

⁷² Uo. 599.: „... divino totius ecclesie subiaceat anathemate...” (Kr. j. 73. sz.)

⁷³ Itt szeretnénk megemlíteni, hogy a C formula feltűnő rokonságot mutat az Anonymusnál olvasható („anathemati subiaceat in perpetuum” — SZENTPÉTERY: SRH I. 41₁₀) formulával, mely szintén korabeli (ti. Anonymus korabeli) oklevélből való átvétel.

⁷⁴ ERRE I. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *A királyi kancellária az Árpádok korában*, 19., 31.; ua.: *III. Béla király oklevelei*, 147., 168.; HAJNAL ISTVÁN: i. m. 59.; SZENTPÉTERY IMRE: *Magyar oklevéltan*, 61—68.

⁷⁵ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *II. Béla király oklevelei*, 547.

⁷⁶ Ua.: *III. Béla király oklevelei*, 167.; TURCHÁNYI TIHAMÉR: i. m. 25—26.; ECKHART FERENC: i. m. 720.; HAJNAL ISTVÁN: i. m. 61.; KONRAD JOSEF HEILIG: *Wer war der anonyme Notar?* ..., 30.; SZILÁGYI LORÁND: i. m. 50.

⁷⁷ KONRAD JOSEF HEILIG: *Wer war der anonyme Notar?* ..., 32.

⁷⁸ WENZEL: AÜO I. 63. (Kr. j. 82. sz.)

⁷⁹ KNAUZ: *Mon. eccl. Strig.* I. 107. (Kr. j. 84. sz.) — HEILIG (*Wer war der anonyme Notar?* ..., 32.) ezt a formulát találta az Anonymusnál olvasható (l. fentebb, 73. jegyz.) toposzhoz legközelebb állónak.

⁸⁰ KNAUZ: *Mon. eccl. Strig.* I. 110. (Euzidinus magánoklevele!) — Az oklevéllel kapcsolatban I. ERDÉLYI LÁSZLÓ: *Árpádokori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései*, Történeti Szemle, 1916., 51—53.; TAGÁNYI KÁROLY: *Felelet dr. Erdélyi Lászlónak „Árpádokori Társadalomtörténetünk Legkritikusabb Kérdései”-re*, uo. 593—594.; KUMOROVITZ L. BERNÁT: i. m. 14.

⁸¹ KNAUZ: *Mon. eccl. Strig.* I. 116. (Kr. j. 90. sz.)

⁸² FEJÉR: CD II. 154. (Kr. j. 91. sz.)

⁸³ FEJÉR: CD II. 155. (Kr. j. 92. sz.)

⁸⁴ FEJÉR: CD II. 165. (Kr. j. 101. sz.)

⁸⁵ FEJÉR: CD II. 167. (Kr. j. 103. sz.)

⁸⁶ HO VI. 3—4. (Kr. j. 104. sz.)

1164 körül: „...omnipotentis Dei... iram incurrat, et ... regio iudicio subiaceat.”⁸⁷

1165 körül: „...Omnipotentis Dei gracia... cāreat, Regieque Maiestatis anathemati subiaceat.”⁸⁸

1166: „...diuinae irae periculum incurrat,...ac regali iudicio subiaceat.”⁸⁹

1174—1178 között: „...omnipotentis dei... iram incurrat et... regio iudicio subiaceat.”⁹⁰

Noha a krónika oklevél-formulájával tökéletesen egybevágó szövegű sanctio-roposzt nem találtunk,⁹¹ mégis úgy tűnik, eme részek igazolni látszanak fenti, a határpontok kijelölésekor már sejtetett megállapításunkat: az az oklevél (vagy esetleg több oklevél is), mely mintát képezett az ún. „ösgestá”-ban olvasható oklevélrész fogalmazata számára, II. Géza- vagy III. István-kori formulás jegyeket hordoz magán.

- Eme eredményünk (amennyiben természetesen helytálló) két következtetés levonását teszi lehetővé. Egyrészt: roppant valószínű, hogy a krónikás — mint erre Anonymustól Ransanusig több példát is láttunk — *saját okleveles gyakorlatából* meríthetett egy szabályos oklevél- (sanctio-) formulának krónikájába való beépítésekor, vagyis másik hivatás-énjének formakészletét használta fel a gesta írásakor. Másrészt: mivel e formakészlet II. Géza és III. István idejére mutat, roppant valószínű az is, hogy az oklevél-formulát, a jogi kifejezést a narratív műbe átültető *krónikás is II. Géza—III. István-kori*. Következtetésünk egyik ágát az Anonymustól Ransanusig terjedő analógiák, de mindenekelőtt a felhozott példák — úgy véljük — kielégítően igazolják, másik vonalát pedig módunkban áll további adalékkal megátogatni.

Már régen felfigyeltek arra, hogy a krónikában helytelenül 1051-re datált béketárgyalásnál (ahol egyébként az ominózus oklevél-formula is előfordul) megemlített császárléány neve Judit helyett — tévesen — Zsófia.⁹² Teljesen elképzelhetetlen, hogy egy Salamon-kori, avagy közel kortárs (11. századi) szerző ne tudta volna Judit nevét. A névtévesztés legkorábban a 12. században történhetett, akkor, amikor a történeti memóriá rostáján már kiesett Salamon hitvesének a neve.⁹³

⁸⁷ FEJÉR: CD IX. 7. 634. (Kr. j. 106. sz.)

⁸⁸ WENZEL: ÁÜO VI. 105. (Kr. j. 110. sz.)

⁸⁹ FEJÉR: CD II. 176. (Kr. j. 112. sz.)

⁹⁰ FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: III. Béla király oklevelei, 159. (Kr. j. 126. sz.)

⁹¹ L. fentebb, 63. jegyz. — Az ott elmondottakhoz még csupán annyit tehetünk hozzá, hogy az általunk idézett oklevelek teljes sanctio-formái között — bár a hasonlóság itt-ott rendkívül nagy — sem található teljesen azonos szövegezés. Ez fentebbi jegyzetünkben megfogalmazott véleményünk igazsága mellett szól.

⁹² SZENTPÉTERY: SRH I. 349₂₀.

⁹³ Hogy valóban Judit volt Salamon felesége, azt részint a Herimannus Augiensis-t folytató Bertholdus szerzetes Annales-e (GEORGIVS HEINRICVS PERTZ: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*, tomus V., Hannoverae, MDCCXLIIII., 271., 277.), részint VII. Gergely pápának Judit királynéhez 1075. január 10-én intézett levele (PHILIPPUS JAFFÉ: *Regesta pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII.*, Berolini, MDCCCLI., 416. old. 3681. szám; az oklevél közölve: J.—P. MIGNE: *Patrologiae cursus completus. Patrum Latinorum traditio*, tomus CXLVIII., 1853., 394—396.) bizonyítja. Noha több más forrás is Zsófiát említi Salamon feleségeként (Kézai, a Knauz-krónikával rokon párizsi kódex szövege, Ortilo de Lillienfeld, Aventinus, Matthias Miechovius stb.), kétségtelen, hogy ezek legtöbbje a magyar nemzeti kró-

Adott esetben „csupán” a levéltári és elbeszélő források *frazeológiai kapcsolatai*-hoz kívántunk egy újabb adalékkal hozzájárulni, s ha valamivel talán „messzebbre” is mentünk, az csak a témából kikerülhetetlenül következett fejtegetés volt. Egyelőre — végső megállapításaink ellenére is — nyitva kell hagynunk az ún. „ösgesta” időbeli provenienciájának kérdését; következtetéseinkből csupán annyi látszik igen valószínűnek, hogy a krónikának a sanctio-formulát és Zsófia nevét tartalmazó mondatai — legalábbis jelen formájukban — 12. századi eredetűek, pontosabban II. Géza—III. István-koriak.

2.

A levéltári és elbeszélő források frazeológiai összefüggéseinek tárgyalása szinte kötelezően írja elő, hogy foglalkozunk a két kútfő-típus közötti *tartalmi (forrás-prioritási) kapcsolattal*. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a krónikások a levéltári források (oklevelek) *tartalmi* vonatkozásait ültették át történeti műyükbe. Vagyis ilyen esetekben a szerzők éppen az oklevelek nem-formulás, kevésbé frázisos, sablonos részeire, többnyire a narratióra,⁹⁴ a dispositóra támaszkodhattak. A kutatás már régebben felderítette, hogy a 14. században több magyar történeti mű szerzőjéről is kimutatható az oklevelek ilyen módú felhasználása: Küküllői Jánosról,⁹⁵ Kálti Márkról⁹⁶ [= Névtelen (ún. János) Minorita⁹⁷] és a Zárai Név-

nikatörzsből merített. Közülük egyesek hamisítványok (pl. Ortilo de Lilienfeld munkája), mások oly késői keletkezésűek (pl. Matthias Miechovius műve 16. századi), hogy használhatták a Zsófia nevet — tévesen — közlő magyar kútfőket. Annyi bizonyos, hogy a források közül nemzeti krónikánk volt időben az *első*, amelyik Salamont Zsófiával kapcsolta össze.

PAULER GYULA szerint (i. m. I., 429. old. 210. jegyz.) Zsófia neve „krónikáinkba csakis a II. Béla leányával való összezavarás következtében jutott.” Vagyis: a jámbor krónikás nem tudván, vagy más írásokban nem találván a Salamonnak arául adott császárléány (Judit) nevét, és — miként az oklevél-formula krónikájába ültetésénél is — *saját korából* véve adatát: Zsófiát írt. Anélkül, hogy végleges ítélet kimondására törekednénk, el kell ismernünk: ama tény, miszerint Zsófia, II. Béla leánya a *német* király, Hohenstauf Konrád fiának a jegyese volt, mintegy „pszichológiailag hitelesítő” tényezőként fogható fel. Ugyanis Judit *német* volta és Zsófia *német* jegyessége valószínűsíthetően látszik a (12. században elkövetett) névtévesztés lehetőségét. Kettőjük azonosítását elősegíthette az admonti kolostorhoz fűződő kapcsolatuk is. Amennyiben PAULER véleménye képviseli az igazságot, úgy eme árulkodó nyomnak, Zsófia nevének a krónika szövegébe kerülése csak Zsófia eljegyzése, 1139 pünkösde *után* következhetett be. De mivel tudjuk, hogy II. Géza idejében, főleg uralkodása első részében többször is napirendre került a szerencsétlen sorsú Zsófia ügye [Zsófiáról I. WERTNER MÓR: *Az Árpádok családi története* (Történeti, nép- és földrajzi könyvtár, LI. kötet), Nagy-Becskerek, 1892., 297., 300—303.; PAULER GYULA: i. m. I. 249., 258—260.; HÓMAN BALINT—SZEKÉLY GYULA: *Magyar történet*², I., Bp., 1935., 368—369.], még valószínűbbnek látszik, hogy akkor történhetett e névtévesztés, amikor Zsófia emléke elhalványulóban volt, vagyis az 1150—1160-as években. És ez az időpont — talán nem a véletlen különös összejártsága révén — egybeesik ama, az oklevél- (sanctio-) formula vizsgálata kapcsán megállapított időszakasszal, II. Géza—III. István korával, amikor krónikánk inkriminált része keletkezhetett.

⁹⁴ A narratióra nézve l. TRENCSENYI-WALDAPFEL: *Bevezetés*, 9.

⁹⁵ JOSEPHUS PODHRADZKY: *Chronicon Budense*, Budae, 1838., 297—299. old. 5. jegyz.; S. STEINHERZ: *Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV. Zur Biographie des Johannes archidiaconus de Kikullew*, Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung VIII. (1887), 256.; PÓR ANTAL: *János, küküllői főesperes*, Nagy Lajos király történetírója (1349—1397), Századok, 1893., 103—104.; DOMANOVSKY SÁNDOR: *A Dubniczi Krónika*, Századok, 1899., 347—348.; DÉKÁNI KÁLMÁN: *Küküllői János Nagy Lajos király viselt dolgairól* (Középkori krónikások V.), Brassó, 1906., 68—71. — Vö. SCHWANDTNER: SRH I. 182₁₁—13., 186₁₁—12.

⁹⁶ *Anjou-kori krónikánk* című, a Századok-ban sajtó alatt lévő tanulmányunkban igyekeztünk kimutatni, hogy a Névtelen Minorita munkájának első (az oklevél-hivatkozást is tartalmazó) része Kálti Márk önálló munkájának tekintendő.

⁹⁷ DOMANOVSKY SÁNDOR: *A Dubniczi Krónika*, 421—422.; DÉKÁNI KÁLMÁN: *János minorita Nagy Lajosról szóló krónikatöredéke* (Középkori krónikások XI.), Bp., Athenaeum, 1910., 37. — Vö.: M. FLORIANUS: *Historiae Hungaricae Fontes Domestici*, pars prima. Scriptores, vol. III., Quinque-ecclesiis, 1884., 155₂₀—22.

telenről.⁹⁸ KARDOS TIBOR több tanulmányában fejtette ki, hogy az oklevelek (tartalmai vonatkozásainak) felhasználása a 14. század magyar történeti műveiben Daidolóra és a kor velencei történetírására vezethető vissza.⁹⁹ Vele szemben TRENCSENÝI-WALDAPFEL IMRE, majd legújabban KURCZ ÁGNES a kancelláriai történetírás természetes sajátjának, belső fejlődésből fakadónak, a szerzők saját oklevelegyakorlatából adódónak tekinti ezt.¹⁰⁰

A lezáratlan KARDOS—TRENCSENÝI-polémia — úgy hisszük — végleges megoldásához sajtóságos módon éppen KARDOS TIBOR nyújt értékes kiindulópontot. KARDOS hívta fel ugyanis a figyelmet — amint már utaltunk is erre —, hogy a Buzsáki Minorita Krónika szövegének, pontosabban: a Bazaráb ellen vívott háborújának a fogalmazása királyi rendeletek, misszilis levelek használatát tételezi fel. A KARDOS által felhozott példák: „*regie benignitatis favorem*”, meg „*plenam dilectionem gratie sibi velitis per vestras literas remandare*”¹⁰¹ vitán felül okmányfordulatok. Végső summázása pedig („A havasbeli katasztrófa leírásának pontossága olyan emberre vall, aki az ügyiratok rendszerességéhez szokott”) az oklevelekből való frázis-kölcsönzésnél is többet sejtet talán.¹⁰² Mivel kétségtelen, hogy a Bazaráb elleni hadjáratról beszámoló rész és a Záh-merényletről szóló tudósítás krónikása azonos személy,¹⁰³ így vizsgálódásunk körét ez utóbbi esemény krónikabeli megfogalmazására is kiterjeszthetjük. Márpedig a korábbi kutatások¹⁰⁴ — a párhuzamok felsorakoztatása nélkül — arra is rámutattak, hogy szinte szó szerinti egyezések figyelhetők meg a krónika Záh-története¹⁰⁵ és az oklevelek, különösen a Záh Feliciánon és családján ítéletet hirdető királyi bírósági döntés¹⁰⁶ között. Mi — az alábbi párhuzamok hasonlóságának hatására — úgy látjuk: a krónikás főként e bírósági döntés alapján, ennek intenzív felhasználásával dolgozott.¹⁰⁷ A megfelelések végső fokon nem elsősorban a szözszerintiségben nyilvánulnak meg, hanem az azonos gondolatmenetben, értékelésben mutatkoznak; s ha meggondoljuk, hogy a krónika tudósításának túlnyomó többsége (újszólván csak Záh Klára bűnhődésének leírására nem tudunk párhuzamot állítani) rokonítható az oklevelek felfogásával, akkor — előzetesként is — tekintélyt ébresztők a párhuzamok. Lássuk ezeket!

⁹⁸ KARDOS TIBOR: *A magyar humanizmus kezdetei* (Pannonia-könyvtár 20.), Pécs, 1936., 28—29., 40. — Vö. I. G. SCHWANDTNER: *Scriptores Rerum Hungaricarum... veteres ac genuini*, III., Vindobonae, MDCCXLVIII., 671—672., 679., 697., 698., 717.

⁹⁹ KARDOS TIBOR: *Középkori kultúra, középkori költészet*, 165., 168.; ua.: *A magyar humanizmus kezdetei*, 28—29., 40., 42.; ua.: *A magyarországi humanizmus kora*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1955., 58., 60. KARDOS még legutolsó állásfoglalásában is (*Bevezetés*, 10.) „újabb kancelláriai irányzat”-ról beszél az okmányok felhasználásával kapcsolatban.

¹⁰⁰ WALDAPFEL IMRE: i. m. 205.; TRENCSENÝI-WALDAPFEL: *Bevezetés*, 10—11.; KURCZ ÁGNES: i. m. 361.

¹⁰¹ SZENTPÉTERY: SRH I. 498₃—4.

¹⁰² KARDOS: *Bevezetés*, 12.

¹⁰³ DOMANOVSKY SÁNDOR: *A magyar királykrónika XVI. [sic! Recte: XIV.] századi folytatása*, Berzeviczy-Emlékkönyv, Bp., Franklin, 1934., 27—29.; KRISTÓ GYULA: *Anjou-kori krónikáink*.

¹⁰⁴ MARCZALI HENRIK: *Záh Felicián pöre* (*Kritikai tanulmány*), Budapesti Szemle, 100. kötet, 276. szám (1899. december), 388.; ua.: *Záh Felicián bűnpöre*, Akadémiai Értesítő, 1900., 42.; MÁTYÁS FLÓRIÁN: *Népmondák és történeti adatok Záh Felicián merényletéről*, Századok, 1905., 101.

¹⁰⁵ SZENTPÉTERY: SRH I. 493—496.

¹⁰⁶ FEJÉR: CD VIII. 3. 419—427.

¹⁰⁷ MÁTYÁS FLÓRIÁN (i. m. 102—103.) felsorolja ugyan a krónika és a bírósági ítélet közti különbségeket, ezek azonban újszólván jelentéktelenek, annyira „könnyű fajsúlyúak”, hogy nem ronthatják le számottevően párhuzamaink bizonyító erejét. Újszintén MÁTYÁS FLÓRIÁN (uo.) veti fel azt a lehetőséget, hogy a Záh-merényletet csak érintőlegesen tárgyaló, 1330 utáni oklevelek a krónika előadásából merítettek. Mi úgy véljük: ez esetben is az oklevelek az átadók, s a krónika a befogadó. Mivel azonban — a bírósági döntés oklevelét kivéve — a többi okmányok alig egyeztethetők a krónikával, a kérdés részletes tárgyalását mellőzzük.

...ut dum... regnum Yngarie... inter-
circumiacentia regna, quasi regnorum regina
... fecundiore pacis et diu desiderate
tranquillitatis pulchritudine iubeileis organis
letabundum gratularetur, in suoque bono
statu congauderet...¹⁰⁸ [FEJÉR: CD VIII.
3. 419.]

...ecce huiusm. pacis stabilitati Felicia-
nus... de genere Zah... pudor orbis,
quasi ex abyssi puteo erumpens, qui a
primeiis suis annis usque ad gradus senec-
tutis sue... [FEJÉR: CD VIII. 3. 419—420.]

...ipsum Dominum nostrum Regem cum
excellentissima Domina nostra Regina Eli-
sabeth... ac ducibus Laios et Andre,
prolibus suis... insatiabilem sue cupidi-
tatis insaniam sacri cruoris effusione cupi-
ens satiare... [FEJÉR: CD VIII. 3. 420.]

...nostro, eiusdemque consortis nostre,
et filiorum nostrorum dulcissimorum, domi-
norum scilicet naturalium, inhumaniter
cupiens sanguine satiari, regiamque pro-
geniem auide volens ab hoc seculo penitus
exstirpare... [FEJÉR: CD VIII. 4. 158.]

...licet ab eo tempore, quo a caterua
Matthei, quondam de Trincinio, notorii
et infidelis regni nostri sequestratur, col-
lateralium infidelium regie Maiestatis ad-
herens applausit, non solum dignitatum
ac beneficiorum honore eundem dicti
Domini nostri regis benignitas insigniuit,
verum etiam ab omnibus maleficiorum
generibus contra ipsum vie et omni veritatis
tramite redundare volen. ex speciali fau-
orabilitatis prerogatiua protegen. defen-
sauit... Quanto eum regalis Celsitudo
dignitatum titulis gratuito fauore amplecte-
batur,...quanto dilectionis fauor terrene
felicitatis brauiio sibi applaudebat... [FE-
JÉR: CD VIII. 3. 420—421.]

Cum autem hiisdem temporibus re-
gnum Hungarie pacis optate tran-
quillitate gauderet et securum esset
ab hostibus circumquaque... [SZENT-
PÉTER: SRH I. 493₁₋₃.]

...pacis emulus et invidie seminator,
dyabolus misit in cor cuiusdam mili-
tis, nomine Feliciani de genere Zaah,
inveterati dierum et canitie iam
respersi... [SRH I. 493₃₋₅.]

...ut dominum suum regem Karolum
et dominam Elyzabet reginam et
duos filios eius Lays et Andream
occideret gladio uno die. [SRH I.
493₅₋₇.]

Qui Felicianus per Matheum de
Trinchinio quondam palatinum fuerat
exaltatus, tandem relicto Matheo ve-
nerat ad regem. Quem rex regio fa-
vore diligens, securo ingressu regis
ianua absque obice sibi patebat.
[SRH I. 493₇₋₁₁.]

¹⁰⁸ Úgy tűnik, itt Károly Róbert kora okleveles gyakorlatainak érdekes és jellemző toposzával állunk szemben. Már 1317. október 28-án a Csák Mátét uraló Komárom vára alatt az ostrom kellős közepén is a béke szölamát sugározza a békétlen Sopron város felé: „... considerantes bonum et pacificum statum civitatis nostre Supruniensis et civium in eadem existencium, fidelium nostrorum...”; „... volentes...”, ut ipsa civitas nostra in pulchritudine pacis et quietis nostris in temporibus decorata permaneat...” HÁZI JENŐ: *Sopron szabad királyi város története*, I. rész. — I. kötet, Sopron, 1921., 29. old. (66. sz.)

...*tertia feria proxima post octauas festi Dominice resurrectionis...* [FEJÉR: CD VIII. 3. 420.]

...*vulpine dolositatis astutia domum regiam ingredien. ausu temerario, Domini sui naturalis, et regine, velut canis insania infectus, morsu celeri, vibrato et euaginato gladio cruore se deterisit.* [FEJÉR: CD VIII. 3. 421.]

...*in nostra et ipsius domine regine, ac filiorum nostrorum personas euaginato et vibrato gladio irruisset...* [FEJÉR: CD VIII. 4. 158.]

...*ab ipsius pestiferi nostri et totius aule ac domus nostre inuasoris flammeo voragine, et subitanea mortis illatione, Altissimo e coëlis prospectante,...* Iohannes... *ipsum demoniorum Comitem...* eripuit, *supreme virilitatis calcaneis prosternendo...* [FEJÉR: CD VIII. 4. 158.]

...*Dominus noster Rex, manu dextra graue vulnus suscepit; predicta vero Domina nostra regina, perpetue, proh dolor! priuationis manus dextre maculam deflet et deplorat.* [FEJÉR: CD VIII. 3. 421.]

...*quaternis digitis ipsius domine regine...* per ensem dicti Feliciani incisis... [FEJÉR: CD VIII. 3. 422.]

...*ac manum dextram ipsius domine regine ictu hostili sui gladii, proh dolor! amputare, nostramque manum similiter dexteram grauius vulnerare...* non extimuerat... [FEJÉR: CD VIII. 4. 158.]

...*Magistri Iohannis, filii Alexandri, filii Celen, vice gerentis Magistri Dapiferorum Dominae reginae...* [FEJÉR: CD VIII. 4. 151.]

...*Iohannes ipsum Felicianum...* a proposito nobis pariter inferende mortis retrahens biccello pluries transfixum, in sortem Demonum, quorum spiritu ducebatur, tradere non obmisit. [FEJÉR: CD VIII. 4. 158.]

Porro cum rex una cum regina et filiis suis prefatis anno Domini M-o CCC-o XXX. XV.º Kalendas Maii, feria tertia [V-család: quarta] post octavas Pasce in suburbio castris Wyssegrad in domo sua pranderet, ante regis mensam clam subintrando idem Felicianus astitit et evaginato acutissimo gladio, vehementissimo impetu, more canis rabidi inmisericorditer regem, reginam filiosque voluit iugulare. [SRH I. 493₁₁—494₃.]

Sed misericordia misericordis Dei prohibente quod voluit, non potuit effectui mancipare. [SRH I. 494₃₋₄.]

Tamen regis manum dextram leviter vulneravit. Sed proh dolor, sanctissime regine dextere manus quatuor digitos... protinus amputavit. [SRH I. 494₄₋₈.]

Tunc Iohannes filius Alexandri de comitatu Potokensi, bone indolis iuuenis, vicedapifer regine tunc existens, in ipsum Felicianum quasi in cruentam bestiam irruit et cum biccello inter collum et scapulam fortiter feriendo transfixit et ad terram deiecit. [SRH I. 494₁₇₋₂₁.]

Nam ibidem armorum inaudibili plaga, una cum filio suo, dolose doctrine sue nequicia educato, premissi nefandissimi et detestabilis criminis perpetrati principe interempto, per canes, quorum vesania fuerat infectus, mutabilitati rationabilitatis in canum furoris rabiem conversus, ad plenum exterminio deuoratus extitit. [FEJÉR: CD VIII. 3. 421—422.]

*...supplicium mox meruit. dire necis sup-
portare.* [FEJÉR: CD VIII. 3. 421.]

...in multorum hominum consanguineorum, et comprouincialium suorum interemptione et conuentione, in contumeliamque diuini nominis, et perniciem, ac perniciosum scandalum regnicolarum, multiplicare non siuit dies suos... [FEJÉR: CD VIII. 3. 420.]

...innocentum sanguinum effusione, insatiabilis voraginis sitim extinguere non valens... [FEJÉR: CD VIII. 3. 423.]

...velut canis insania infectus, morsu celeri... [FEJÉR: CD VIII. 3. 421.]

...mutabilitate rationabilitatis in canini furoris rabiem conuersus... [FEJÉR: CD VIII. 4. 491.]

...vniuerse generationis sue homines usque ad tertie lineae generationis gradum sibi annexi dire necis supplicio condemnentur. [FEJÉR: CD VIII. 3. 424.]

...Felicianum, infeliciter nominatum... [FEJÉR: CD VIII. 4. 158.]

...infelicis Feliciani... [FEJÉR: CD VIII. 4. 159.]

...infelix Felicianus... [FEJÉR: CD VIII. 4. 490.]

...criminis lese Maiestatis iniuriam producens... [FEJÉR: CD VIII. 3. 422.]

...crimine lese Maiestatis sententiam proferendam... [FEJÉR: CD VIII. 4. 159.]

...per canes... ad plenum exterminio deuoratus extitit. [FEJÉR: CD VIII. 3. 422.]

...huius sententiae editio perpetua transeat

Hinc et inde postea [V-család: per hostia] gladiatores milites regis gladiis terribilibus membratim miserum lanientes, quoddam quasi monstrum gladiis effecerunt... Denique filius eius unicus adolescens et unus sibi fidelis famulus fugam capientes evadere minime potuerunt... Quorum omnium cadavera canes in platea cum ossibus corroserunt. [SRH I. 494₂₁—495₃.]

Et dignum quippe erat, ut Felicianus, qui multos Christicolae membris suis feraliter mutilando privaverat, ipse membris omnibus iusto Dei iudicio privaretur; et qui fuerat tortor pauperum indefessus, a communi morte hominum exclusus canina et subitanea morte moreretur, ut quasi canis cum canibus perciperet portionem. [SRH I. 495₄₋₉.]

Multi denique de ipsius genere Feliciani nobiles trucidantur. [SRH I. 496₃₋₄.]

Sic igitur Felicianus infelix lese maiestatis crimen incurrit, turbavit regnum, extinxit semen proprium, suam gentem inflammavit et perdidit, esca canum effectus, solutus a seculo, ligatus est in baratro ac sepultus [V-család: in inferno.] mundo extitit fabula et infidelibus disciplina. [SRH I. 496₄₋₁₀.]

cunctis in exemplum... [FEJÉR: CD VIII. 3. 424.]

...ut barathri cultor eximius... [FEJÉR: CD VIII. 4. 158.]

...furoris sui infernalis ingluuiem... [FEJÉR: CD VIII. 4. 158.]

Cuius (sc. Iohannis) quidem grato, et grandi fideli obsequio vix quisquam simile ullo unquam tempore fecisse perhibetur et dinoscitur. [FEJÉR: CD VIII. 4. 157.]

...inaudibile facinus... [FEJÉR: CD VIII. 3. 422.]

...heretice prauitatis enormitate imbutus... [FEJÉR: CD VIII. 3. 423.]

Tam enorme factum uno die vix creditur accidisse. (SRH I. 496₁₀₋₁₁.)

Úgy véljük: e párhuzamok kellően igazolják, hogy a Záh-merénylet krónikása intenzíven használta az okleveleket, különösen az 1330. évi bírósági ítéletet. Mivel azonban a szerző — amint ez a Bazaráb elleni hadjárat, de a Záh-merénylet leírásából is kitűnik — magas fokú stilisztikai képzettséggel rendelkezhetett,¹⁰⁹ ezért nem kelthet gyanút a szó szerinti egyezések viszonylag kisebb száma; ezt bőségesen kárpótolják a tartalmi, értékelés- és megítélésbeli egyezések, amelyek egyúttal „le is leplezik” a krónikást: mutatják, hogy a Záh-merénylettel kapcsolatos mondanivalójának túlnyomó többségét — az önálló fogalmazás érvényesítésével — oklevelekből kölcsönözte.

Kétségtelenül sokkal nehezebb párhuzamot kimutatni a Bazaráb-hadjárat elbeszélése és az oklevelek tudósításai között. Itt korántsem rendelkezünk olyan alappal, bázissal, mint amilyen a Záh-merénylet kapcsán az 1330. évi bírósági ítélet oklevele volt. Vagyis: nincs olyan okmányunk, amely a havaselvi háború — krónikaszerű — szintézisét, monográfikus „feldolgozását” tartalmazná. Ezért jegyzi meg helyesen HUNFALVY PÁL, hogy az „oklevelek az egyes vitézek érdemeit számlálják elő, de a történet egészét nem beszélik el; azt csak a krónika teheti.”¹¹⁰ Pedig — úgy tűnik — volt ilyen oklevelünk, csak — legalábbis tudomásunk szerint — nem maradt ránk. XXII. János pápa 1331. augusztus 5-én kelt leveléből tudjuk, hogy János, a magyarországi ferences rend provincialis minister-e, a magyar király követe személyesen adta át, s szóbeli közléssel is kommentálta Károly Róbert ama levelét, mely a tatárok elleni győzelemről s egy, a királyt ért vereségről (= a Bazaráb-hadjáratról) szólt.¹¹¹ Ez a levél nyilván a királyi kancelláriában készült, amelyhez min-

¹⁰⁹ HORVÁTH: *Stílusproblémák*, 264—266.

¹¹⁰ HUNFALVY PÁL: *Az oláhok története*, I. kötet, Bp., MTA, 1894., 432.

¹¹¹ FEJÉR: CD VIII. 3. 537—538. Legújabban kiadva GYÖRFFY GYÖRGY: *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez*, Történelmi Szemle, 1964. (továbbiakban: GYÖRFFY: *Adatok*), 553—554.

den bizonnyal szerzőnk is közel állhatott, alkalmasint talán tagja is lehetett,¹¹² hiszen egyrészt munkájában okmányfordulatokat használ¹¹³ (sajátságos módon egyik esetben éppen misszilis levél formuláját!), másrészt pedig azzal, hogy a krónikában megemlékezik a király pecsétjének elveszéséről,¹¹⁴ ismételten az oklevelek, az oklevelezés iránti érzékét mutatja ki.

Mielőtt azonban eme — elismerjük: szegényes — párhuzamokat közreadnánk, GYÖRFFY egy-két kifogására kell választ adnunk. GYÖRFFY GYÖRGY egyrészt a krónikánál autentikusabbnak minősíti¹¹⁵ egy, általa elsőként publikált, 1331. március 16-i keltű oklevél datálását Károly Róbert és Bazaráb csatáját illetően,¹¹⁶ másrészt ellentétet tételez fel — szintén az újonnan közölt oklevél alapján — a krónika és az oklevelek között a csatahely meghatározásával kapcsolatban.¹¹⁷ Lássuk először a csata datálásának problémáját! A szóban forgó oklevél csupán „*feria secunda*”-t (hétfőt) említ,¹¹⁸ míg a krónika idő-adata [*feria sexta in vigilia Beati Martini et post insequenti* (Sambucus-kódex: *feria secunda*)¹¹⁹], ha nem is teljesen korrekt,¹²⁰ de mindenesetre konkrét, naptárban kijelölhető dátumot ad, s ráadásul határesetként magában foglalja az oklevél „*feria secunda*”-ját is, amennyiben az tényleg a Márton-nap utáni hétfőre vonatkoznék. S hogy a négy, vagy az egy napos csata-időtartam a pontosabb-e, azt csak egy harmadik adat dönthetné el. GYÖRFFY szerint a csata helyének felkutatásához a legkomolyabb támaszpontot az általa első ízben közölt „oklevél szövege nyújtja, mely háromszor említi, hogy a vereség »sub (qucdam) Lapide« történt, amelyen egy, a környezetből kiálló sziklahegyet kell értenünk.”¹²¹ Úgy véljük, ezzel a lokalizálással teljesen összhangban van a krónika helymegjelölése: „*Venit in quandam viam... que via erat in circuitu et in utraque parte ripis prominentibus circumclusa...*”¹²² vagy „...*nec ad ripas utriusque lateris vie propter precipitium ascendere poterant...*”¹²³ A krónika és az oklevelek tudósításai között mi nem látunk ellentmondást. Ilyen módon nincs tehát akadálya, hogy előhozakodjunk a havaselyi hadjáratról szóló krónikarész és az ezzel a háborúval foglalkozó oklevelek közötti tartalmi kapcsolatot mutató párhuzamokkal.

¹¹² KRISTÓ GYULA: *Anjou-kori krónikáink*.

¹¹³ KARDOS: *Bevezetés*, 12.

¹¹⁴ SZENTPÉTERY: SRH I. 499₉. A pecsét elvesztése oklevelekkel is igazolható, l. GYÖRFFY: *Adatok*, 558., 560. — Hasonlóan jár el a Küküllőinek tulajdonított munka szerzője is (SCHWANDTNER: SRH I. 190_{27-28.}).

¹¹⁵ GYÖRFFY: *Adatok*, 546.

¹¹⁶ Uo. 552.

¹¹⁷ Uo. 546–547.

¹¹⁸ Uo. 552.

¹¹⁹ SZENTPÉTERY: SRH I. 499₄₋₆.

¹²⁰ 1330-ban Márton vigiliája Szombatra esett.

¹²¹ GYÖRFFY: *Adatok*, 547.

¹²² SZENTPÉTERY: SRH I. 498₁₅₋₁₇. — Nagyon érdekes, hogy a GYÖRFFY által legújabbán publikált oklevélről nem tudó GERÉB LÁSZLÓ így adja vissza a vonatkozó részt: „... olyan útra jutott, amely körös-körül, mindkétfelől meredek sziklakkal volt terekesztve...” (*Képes Krónika. Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről*, id. kiad., 213.)

¹²³ SZENTPÉTERY: SRH I. 498₂₅₋₂₆.

...exercitum nostrum, regio edicto conuocatum, mouissemus, et quedam confinia regni nostri... [FEJÉR: CD VIII. 3. 625.]
...cum tota gentis nostre potencia... [Anjoukori Okmánytár (továbbiakban: AO) III. 297.]

...nos (sc. rex) ... in partibus Transiluanis... pro recuperandis ipsis partibus fuisset... [FEJÉR: CD VIII. 3. 680.]

...in quibusdam locis districtis et siluosis indagibus, firmis exstirpatis (!) [FEJÉR: CD IX. 2. 307.]

...in terra Transalpina... [FEJÉR: CD IX. 2. 307.]

...in quodam loco nemoroso et siluoso indaginumque densitate firmato... [AO II. 628.; HO I. 164—165.]

...eam (sc. terram) pacifice perambulasset in exituque nostro... Basaras... preconcepta infidelitatis nequitia sub fide pacis astucia... [AO II. 628.; HO I. 164.]
...dolo plenus, ac nequitia... fraudulenter fide sua mediante... [FEJÉR: CD VIII. 3. 680.]

...per Bazarab... scismaticum... [FEJÉR: CD VIII. 3. 625.]

...ubi non paucorum regni nostri Nobilium, mere fidelitatis feruore prefulgencium capita necis periculum subierunt, ubi multorum regnicolarum fidelitates indicibilis sanguinis eorum effusio patefecit, ubi non modice captiuationes, tormentationes, excidia et rerum pericula hungarice nationis extiterunt... [FEJÉR: CD VIII. 3. 625.]
...ubi multi ex Hungaris corruerunt ab Olachys... [„A leleszi bizottság jelentése”, Századok, 1871., 610.]

...in cuius invasionis hostilis insultu magister Endree Albensis ecclesie prepositus aule nostre vicecancellarius bone memorie suam vitam nostrumque sigillum perdidisset... [AO II. 628.; HO I. 165.]

...rex copiosum exercitum congregasset..., quia ad confinia regni sui... [SRH I. 496₂₄₋₂₆.]

...ut de ipsa terra ipsum Bazarad rex expelleret, aut certe terram ipsius uni ipsorum insultantium traderet possidendam... [SRH I. 497₆₋₈.]

...inter alpes et montes silvarum... [SRH I. 498₁₀.]

...indagibus in pluribus locis... [SRH I. 498₁₈.]

...nec ultra procedere, nec fuge locum habebant propter indagines ibi factas; sed erant omnino sicut pisces in gurgustio vel in rethe comprehensi. [SRH I. 498₂₆₋₂₈.]

...treuga ordinata cum Bazarad et data fide, ut ipse regi pareret et securitatem regi cum suis omnibus redeundi preberet et iter rectum ostenderet, rex reuertebatur securus, confidens de fide perfidi scismatici. [SRH I. 498₁₂₋₁₅.]

Cadebant iuvenes et senes, principes et potentes sine delictu... Facta est autem ibi strages maxima et cecidit militum et principum ac nobilium inconputabilis multitudo... Tulerunt enim Vlachi multos captivos, tam vulneratos quam illesos et acceperunt plurima arma vestesque pretiosas omnium elisorum pecuniamque in auro et argento... [SRH I. 498₂₈₋₂₉; 499_{2-4, 21-21}.]

Ibi etiam occubuerunt tres prepositi, videlicet magister Andreas prepositus Albensis ecclesie, vir valde venerabilis, vicecancellarius regie maiestatis existens, cum sigillo regis periit. [SRH I. 499₇₋₉.]

Kétségtelen, hogy a Bazaráb elleni hadjárat kapcsán itt felhozott krónika- és oklevél-párhuzamok meglehetősen soványak, „fajsúlytalanok”, de a Záh-merénylet levéltári és elbeszélő forrásainak megfeleléseit ide véve megállapíthatjuk, hogy közvetlenül az 1330 körüli időkre krónikánkban oklevelek tartalmi felhasználásának számottevő nyomai mutathatók ki. Ilyenformán tehát a 14. század középső harmadának négy történeti művéről: a Budai Minorita Krónika 1330. évi eseményeket tárgyaló, 1333—1342 közötti keletkezésű részéről (=° az udvari krónika előkészítőjének munkájáról),¹²⁴ a Zárai Névtelen 1350—1356 között íródott¹²⁵ történeti alkotásáról, Kálti Márk 1358. évi¹²⁶ krónikaszintézisének önállóan Kálti által írt részéről és végül Küküllei János vitájának első, az 1363—1364. évben¹²⁷ szerkesztett particulájáról kétségtelen, hogy szerzőik munkájuk megírásához levéltári források (oklevelek) tartalmi vonatkozású tudósításait (narratiók, dispositiók közléseit) használták fel.

Amennyiben megállapításunk helytálló, úgy nemcsak ama tételt módosíthatjuk, miszerint hazai történetírásunkban az okleveleknek mint történeti forrásoknak felhasználását illetően Küküllei lett volna az elsőség,¹²⁸ hanem érdemben, új eredmény bevonásával járulhatunk hozzá a KARDOS—TRENCSENYI-WALDAPFEL-vita eldöntéséhez. Mivel sem az udvari krónika előkészítőjéről, sem Kálti Márkról, akik pedig az elsősk között használtak történeti művükben okleveleket, nem bizonyítható semmiféle velencei hatás, így velencei történeti alkotások ismerete sem, a velencei okleveles történetírás módszerének magyarországi átvételéről szóló KARDOS-féle koncepciót el kell vetnünk. Sokkal inkább valószínű, hogy az oklevelek tartalmi vonatkozásainak elbeszélő forrásokban való felhasználása belső gyökérből, a hazai fejlődésből magyarázható, és „nem kétséges, hogy a kancelláriai hivatal kialakulása, a fokozott írásbeliség s a regisztrum-vezetés nélkül ... aligha következett volna be.”¹²⁹ Középkori krónikásaink, történetíróink legtöbbször a kancellária alkalmazottja volt, s természetes, hogy az oklevelek kifejezés-anyagán, frazeológiáján túlmenően azoknak tartalmi vonatkozásait is átvehette, hiszen csupán azt kellett történeti művébe átültetnie, amit „vagy ő maga, vagy legalább az őt is foglalkoztató kancellária már előbb megfogalmazott.”¹³⁰

A forráskritika szempontjából a levéltári források érdemi, tartalmi ismeretanyagának az elbeszélő kútfőkbe való átemelése, átkerülése azt jelenti, hogy az elbeszélő források elvesztették primér szerepüket (melyet az oklevéltelen korban élveztek), s szerzőik *tudatosan* szekundér szerepet *vállaltak*. Ez legfrappánsabban Küküllei vitájában érhető tetten. Miért is használt tulajdonképpen Küküllei történeti művében okleveleket? KARDOS TIBOR érdekes módon válaszol a kérdésre: „Anjou Lajos új főnemessége számára a trón megszilárdítása érdekében javakat adományozott, ennek erkölcsi jogcíme, az utókor előtti megokolása rejlik Küküllei krónikájában. Másrészt a királyi adománylevelekre, a megjutalmazottak érdemeire, katonai tetteire való hivatkozás uralkodói döntéssel szentesíti az életrajz adatainak

¹²⁴ KRISTÓ GYULA: *Anjou-kori krónikáink*.

¹²⁵ BAUMGARTEN FERENC: *Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velence viszonya történetéhez*, Századok, 1902., 124.

¹²⁶ SZENTPÉTERY: SRH I. 239₂–3.

¹²⁷ R. KISS ISTVÁN: *Küküllei János munkájának kritikájához*, Századok, 1915., 523.; FEKETE NAGY ANTAL: *Küküllei János 1320—1394*, A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, IV. (1934), 119.

¹²⁸ VÖ. TRENCSENYI-WALDAPFEL: *Bevezetés*, 10.

¹²⁹ KARDOS TIBOR: *A magyarországi humanizmus kora*, 59.

¹³⁰ TRENCSENYI-WALDAPFEL: *Bevezetés*, 10.

valóságát.”¹³¹ Azaz végső fokon: a „valóság hű ábrázolására való törekvés jellemző erenye történetírásának. Ezért hivatkozik okmányokra...”¹³² Ezzel szemben TRENCSENYI-WALDAFEL IMRE cáfolhatatlanul bebizonyította, hogy Küküllei több helyen (a szász lázadás és Erzsébet királyné itáliai útja kronológiájában, I. Lajos király és Cola di Rienzo 1350. évi római találkozásában), ott, ahol jólétesültségéhez kétség sem férhet, mert részint okleveleken ellenőrizhette tudósítását, illetve mert — talán — az 1350. év római eseményénél szemtanú is volt, nyilvánvalóan vét a történeti valóság ellen.¹³³ TRENCSENYI-WALDAFEL ezt egyfelől Küküllei irodalmi mintáinak hatásával,¹³⁴ másfelől pedig azzal magyarázza, hogy „Kükülleiben erősebb a művészi szerkesztés, mint — minden fogadkozása ellenére — az időrendi szigorúság igénye...”¹³⁵ Azaz tehát: „Küküllei művének első huszonöt fejezete Lajos király életében, a király által kitűzött politikai célok szolgálatába állított, *határozott írói tudatossággal* (kiemelés tőlem — K. Gy.) jött létre.”¹³⁶ Felfogásunk rokon TRENCSENYIÉVEL: nem tartjuk valószínűnek, hogy Küküllei a valóság hű, pontos ábrázolásának igényével és célzatával használt volna okleveleket. Úgy véljük, nem erről, illetve csak részben erről van szó. Küküllei adatokat, többnyire kisebb jelentőségű; munkája egésze szempontjából nem túlságosan érdekes és értékes tényeket merít oklevelekből (illetve nem is merít, mert többnyire csak utal, hivatkozik az okmányokra), ott viszont, ahol elvi kérdés bukkan elő, többnyire függetlenedni tud az oklevelektől — és a történeti igazságtól is. Az okmányok felhasználása, a rájuk történő — valljuk meg: gyakori — utalás csupán „fügefalevél” a „határozott írói tudatossággal” koholt, történetileg téves, de saját királyától és udvarától elvárt, megkövetelt koncepció védelmére, járulékos hitelesítő eszköz a hamis elvi szempontok érdekében. Lényegében nem újszerű ez: a koncepció szüli, élteti, a maga képére formálja és — ha kell — elnyeli az adatot. Ennek a krónikás fogásnak már a 11. század első fele eseményeinek elmondásánál is félreismerhetetlen nyomait láttuk.¹³⁷ Az a hamisítás azonban még naív volt, mintegy magán viselte, jelezte a kor primitívságát, melyben keletkezett. Küküllei sokkal ravaszabb, körmonfontabb (s noha — megítélésünk szerint — még a humanizmus szellője sem érintette), már szinte polgárian álszent módszert használ, ami — természetesen csak metodikai alapvetésében — rokonítja vitáját műfajának modernkori polgári ágaival: az önigazolást szolgáló önéletrajzzal vagy a pályatárs, harcostárs felmegasztalását célzó életrajzzal.

Célunk itt sem volt több, mint egy új adalékkal hozzájárulni levéltári és elbeszélő forrásaink *tartalmi (forrás-prioritási) kapcsolatának* kérdéséhez. S ha itt is túlléptünk esetleg szorosan vett tárgyunkon, az ismét a témából adódó szükségszerű továbblépés volt, melynek eredményeképpen talán sikerült egy új, alkalmásint nem is lényegtelen vonással gazdagítanunk Küküllei János amúgy is ellentmondásosan sokrétű emberi—írói profilját.

¹³¹ KARDÓS TIBOR: *A magyarországi humanizmus kora*, 59.

¹³² Uo. 60.

¹³³ TRENCSENYI-WALDAFEL: *Bevezetés*, 21—26.

¹³⁴ Uo. 22., 27—28.

¹³⁵ Uo. 26—27.

¹³⁶ Uo. 28.

¹³⁷ L. KRISTÓ GYULA: *Megjegyzések az ún. „fogánylázadások” kora történetéhez*, 22. old. 124. jegyz., 44—45.

Köztudott: az oklevél legfőbb ismertetőjegye, hogy valamilyen jogi jelentőségű tényről közöl, s eredeti rendeltetése, hogy a tárgyat képező jogi ténynek bizonyosságát szolgál.¹³⁸ Újabban GERICS JÓZSEF — a magyar szakirodalomban elsőként — vetette fel a krónika szoros összefüggését a jog életével, sőt a krónikának — bizonyos értelemben — jogbiztosító eszközként való szereplésére célzott.¹³⁹ Kimutatta, hogy a „krónika jogbiztosító jellegéről vallott felfogás kialakulásához az előzményeket feltehetően a legendák, pontosabban a III. Ince pápa jóváhagyása következtében autentikussá vált, de már előbb is nagy tekintélynek örvendő Hartvik-legenda hasonló szerepében kereshetjük.”¹⁴⁰

Az alábbiakban a levéltári és elbeszélő források közötti *funkcionális (jogi) kapcsolat* GERICS által felvetett problémaköréhez szeretnénk újabb, GERICS tételei mellett bizonyító példaanyagot felsorakoztatni.

A székesfehérvári káptalan 1349. évi okleveléből tudjuk, hogy I. Lajos király a káptalannál kerestette Szent István király legendáját, mert abból kívánt tájékozódni a Craco-i (karakói) vár nemes jobbágysai és népei lakóhelyét és szabadságát illetően. A káptalan leveléből kiderül, hogy a legendát már I. Károly király Visegrádra vitette.¹⁴¹ Annyi kétségtelennek tűnik, hogy a legendán Hartvik legendája értendő. Viszont HÓMAN BÁLINT¹⁴² s nyomában SZENTPÉTERY IMRE¹⁴³ az adatot úgy értelmezi, hogy itt a királyi népeknek a Hartvik-legendával bevezetett, Kálmán korában készült összeírására történik utalás. HÓMAN tétele igazolására a következő példát hozza fel: „a váradi és zágrábi egyházak középkori jogszabályainak élén is egy-egy rövid történeti művet, a váradi és zágrábi alapítást is elbeszélő krónikát találunk.”¹⁴⁴ HÓMAN analógiája sántít, mert korántsem evidens, hogy a Kálmán-kori „összeírást — egykorú szokás szerint (!) — történeti mű: az udvari és vár-gazdaságokat megszervező Szent István király életrajza vezette be...”¹⁴⁵ Valószínű, hogy a legendát Károly Róbert a birtokviasszaszerző akcióval,¹⁴⁶ tehát jogügylettel kapcsolatban kérte Visegrádra, s mivel GERICS a (Hartvik-) legenda jogbiztosító jellegét kielégítően tisztázta,¹⁴⁷ mi — HÓMAN interpretációs feltevésével szemben — hajlunk a GERICSÉHEZ HASONLÓ felfogás felé: valószínű, hogy I. Károly, majd I. Lajos idejében is — a korabeli gyakorlat szellemének megfelelően — a legendában jogbiztosító iratot is láttak. [Az természetesen más kérdés, hogy — legalábbis a jelenlegi szövegű — (Hartvik-) legendában mit sem találhattak a karakói várjobbágyok és várnépek helyzetéről.]

¹³⁸ SZENTPÉTERY IMRE: *Magyar oklevéltan*, 3. — Az oklevél bizonyító erejének kialakulására I. GUOTH KÁLMÁN: *Az okleveles bizonyítás kifejlődése Magyarországon* (A Pázmány Péter-Tudományegyetem történelmi szemináriumának kiadványai 9. sz.), Bp., 1936.

¹³⁹ GERICS JÓZSEF: *Krónikáink szerepe a középkori jogéletben* (A váci egyházalapítás krónikás hagyományának kritikájához), Levéltári Közlemények, 1962., 9.

¹⁴⁰ Uo. 10.

¹⁴¹ FEJÉR: CD VII. 1. 108—109. — Az oklevélre GERICS is hivatkozik (*Krónikáink szerepe a középkori jogéletben*, 11. old. 17. jegyz.), de nem értelmezi.

¹⁴² HÓMAN BÁLINT—SZEKFI GYULA: i. m., I., 320.

¹⁴³ SZENTPÉTERY IMRE: *Magyar oklevéltan*, 73.

¹⁴⁴ HÓMAN BÁLINT—SZEKFI GYULA: i. m., I., 320.

¹⁴⁵ Uo.

¹⁴⁶ SZÉKELY GYÖRGY: *A parasztság és a feudális állam megszilárdulása Károly Róbert korában*, ua. (szerk.): *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1953., 57.

¹⁴⁷ GERICS JÓZSEF: *Krónikáink szerepe a középkori jogéletben*, 10—11. — Itt említjük meg, hogy legújabbán SÓLYOM KÁROLY (*Új szempontok az Anonymus-probléma megoldásához*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1966., 63.) is úgy foglalt állást, hogy a Székesfehérvárott őrzött — nyilván elbeszélő — forrásoknak „hivatalos, oklevélszerű jellegük is volt”; állításának igazolására éppen az általunk tárgyalt István-legendára utal.

Az alábbi két nélda arra világít rá, hogy a Hartvik-legenda — nyilván autentikus jellegéből adódóan — oklevélhamisítások alapszövegévé, kiindulójává vált.

SZENTPÉTERY IMRE mutatott rá arra,¹⁴⁸ hogy a küszéni monostor 1157. évi hamis¹⁴⁹ oklevelének¹⁵⁰ „*cuius nativitate — gloriatur*” része a Hartvik-legendából van véve. A fenti részen kívül Hartvikból származtathatjuk még az oklevél „patrocinium” szavát is. Íme a párhuzam:

Hartvik-legenda:

„*Sed quoniam Pannonia beati pontificis Martini nativitate gloriatur, cuius etiam patrocinantibus...*”¹⁵¹

Alapító oklevél:

„...*propter Beati Martini patrocinium, cuius nativitate in eodem loco habita Pannonia gloriatur...*”¹⁵²

KARÁCSONYI JÁNOS mutatta ki frappánsan, hogy a Hartvik-legenda, méghozzá annak viszonylag kései szövege, SURIUS 1576. évi Hartvik-kiadása szolgált alapul a Szilveszter-bulla hamisítója számára. SURIUS-nak a Hartvik-szövegen eszközölt változtatásai mind megtalálhatók a Szilveszter-bullában is.¹⁵³ KARÁCSONYI a bulla kiadásában igen szemléletesen, kurzív szedéssel tünteti fel a hamisítványnak Hartvikra, illetve Hartvik SURIUS-féle kiadására visszavezethető szövegét.¹⁵⁴

De nem csupán a Hartvik-legenda, hanem krónikáink is szolgáltak oklevélhamisítások alapjául.

JAKUBOVICH EMIL hívta fel a figyelmet,¹⁵⁵ hogy a magát az 1246. évről keltező, a Ludány-nemzettség számára hamisított oklevél¹⁵⁶ a 13—14. században a krónikák felhasználásával készült koholmány.¹⁵⁷

Az 1330. december 9-i keltű, a havaselti hadjáratral is foglalkozó oklevelet¹⁵⁸ már a szöveg első megjelenését követő évben hamisítványnak minősítette WERTNER MÓR.¹⁵⁹ Az oklevél és a krónika feltűnő hasonlóságára már LUPAS,¹⁶⁰ majd PATAKI¹⁶¹ is rámutatott, és legújabban GYÖRFFY GYÖRGY mondta ki teljes joggal, hogy az 1486 előtt koholt oklevél hamisítója a Bazaráb elleni hadjárat leírásához a (bővebb) krónikák szövegét használta forrásul.¹⁶²

¹⁴⁸ Kr. j. 87. sz. Hartvik és a küszéni monostor alapítólevele szövegének témaegyezésére már korábban ERDÉLYI LÁSZLÓ (PRT I. 49.) utalt.

¹⁴⁹ L. még ZÁVODSZKY LEVENTE: *A Héder nemzettség és a küszéni monostor*, Turul, 1913., 100—105.

¹⁵⁰ ERDÉLYI: PRT I. 603—604.

¹⁵¹ EMERICUS SZENTPÉTERY: *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. II., Budapestini, MCMXXXVIII., 409¹³⁻¹⁵.

¹⁵² ERDÉLYI: PRT I. 603.

¹⁵³ KARÁCSONYI JÁNOS: i. m. 207—208.

¹⁵⁴ Uo. 179—182. (L. uo. 207.)

¹⁵⁵ JAKUBOVICH EMIL: *Viska, Stojzló és Pécel*, Magyar Nyelv, 1927., 239—240.

¹⁵⁶ WENZEL: ÁÜO VII. 207—208.

¹⁵⁷ L. KRISTÓ GYULA: *Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez*, 44. old. 280. jegyz.

¹⁵⁸ THALLÓCZY LAJOS—BARABÁS SAMU (szerk.): *A Blagay-család oklevéltára* (Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály. Okmánytárak. XXVIII. kötet), Bp., MTA, 1897., 110—114. A vonatkozó részt legújabban kiadta GYÖRFFY: *Adatok*, 565—566.

¹⁵⁹ WERTNER MÓR: *Megjegyzések a „Blagay-család oklevéltára”-hoz*, Századok, 1898., 841—843.

¹⁶⁰ Idézi: PATAKI JÓZSEF: *Anjou királyaink és a két román vajdaság* (Ferenc József-Tudományegyetem Történelmi Intézete, Kolozsvár, Értekezések Erdély és Kelet-Európa története c. tárgykörből 2.), Kolozsvár, 1944., 35. old. 41. jegyz.

¹⁶¹ Uo. 34.

¹⁶² GYÖRFFY: *Adatok*, 566.

Arra is találunk példát, amikor az oklevél nyíltan utal a krónikára. GERICS JÓZSEF figyelmeztet, hogy „Zsigmond 1405. évi városi törvénye a városépítés honvédelmi fontosságának indokolásánál a krónikára hivatkozva idézi fel a besenyő és tatár pusztítás emlékét.”¹⁶³ Nos, a dekrétummal csaknem szó szerint egyező fogalmazásban ugyanez az utalás olvasható Debrecen királyi város 1405. évi kiváltásilevelében is.¹⁶⁴

GYÖRFFY GYÖRGY hívta fel a figyelmet arra, hogy Anonymus, ahol „a nemesek birtokairól ír, ott jogot akar rögzíteni...”¹⁶⁵ Bár mi is valószínűnek tartjuk Anonymusnak ezt az igényét saját művével kapcsolatban, a feltevés még bizonyításra vár.

Úgy véljük, „adattárunkkal” sikerült újabb bizonyítékokat szolgáltatni GERICS JÓZSEF megállapításai igazához: példáinkból kitűnik, hogy a (Hartvik-) legenda maga is jogbiztosító eszköz volt; hogy e legenda s krónikáink nemegyszer váltak oklevelek, tehát jogi tényt tartalmazó s e jogi aktusnak bizonyosságául is szolgáló iratok hamisításának forrásává (amikor a hamisítók megkísérelték, hogy az elbeszélő forrásokból kölcsönzött momentumokat a jog erejével és autenticitással ruházzák fel), illetve hogy az oklevelek is „szemmel kísérték” az elbeszélő történeti irodalmat, hivatkoznak krónikáinkra.

Fejtegetésünk végére értünk. A levéltári és elbeszélő források kapcsolatának igen széles skálájú kérdésköréből csupán három aspektust ragadtunk ki. A későbbi kutatók és kutatások feladata e megállapítások eredményeinek finomítása, részletezése és véglegezése, valamint a problémakör egyéb oldalainak vizsgálata.

¹⁶³ GERICS JÓZSEF: *Krónikáink szerepe a középkori jogéletben*, 11.

¹⁶⁴ MÁLYUSZ ELEMÉR: *Zsigmondkori oklevéltár* II. (1400—1410), első rész (1400—1406) (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 3.), Bp., Akadémiai Kiadó, 1956., 3767. szám.

¹⁶⁵ GYÖRFFY GYÖRGY: *A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig*, Századok, 1958., 56.

ДЮЛА КРИШТО

К ВОПРОСУ О СВЯЗИ РАННИХ АРХИВНЫХ И ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНЫХ ИСТОЧНИКОВ

Автор статьи исследует три аспекта связи архивных и повествовательных источников.

1. Подробно исследуя соотношения в фразеологии и способе выражения между двумя группами источников, автор высказывает предположение, что документы, которые можно роднить с формулой санкции (*si quis ... indignationem omnipotentis Dei incurreret et perpetuo eius anathemati subiaceret*) существующей в описании 50-ых годов XI в. в венгерской хронике, относятся к середине XII в., ко времени правления Гезы II и Иштвана III. Исходя из этого, он делает вывод, что эту часть хроники нельзя отнести к XI веку.

2. Анализируя документы в отношении содержания, автор подчеркивает, что в венгерской историографии не Янош Кюкюлеси использовал первым содержание документов (он работал во второй половине XIV века), а неизвестный по имени автор хроники „Будаи Минорита“ (=подготовитель придворной хроники), которая была написана в первой половине XIV века. Появление в хрониках сведений из документов объясняется не венецианским влиянием, а отечественным развитием, канцелярским зачатием ранней венгерской историографии и ее придворным характером. Тот факт, что авторы повествовательных источников использовали в своих исторических работах архивные данные — свидетельствует о том, что в роли источников в первую очередь использовались архивные документы, а повествовательные источники в этом отношении играли только второстепенную роль.

3. Автор приводит новые аргументы для подтверждения мнения Йозефа Герича, по которому между архивными и повествовательными источниками существовала функциональная связь, т. е. в первые столетия феодализма повествовательные источники (в первую очередь легенды, но также и хроники) имели характер достоверных источников.

GYULA KRISTÓ

QUELQUES PROBLÈMES DES RAPPORTS ENTRE NOS ANCIENNES SOURCES D'ARCHIVES ET NARRATIVES

L'article examine trois aspects de l'ensemble des problèmes du vaste domaine des rapports entre les sources narratives et les documents d'archives.

1. L'auteur met au jour les cohérences *phraséologiques* entre les deux groupes de source, et démontre que les chartes-qu'on peut rapprocher de la formule *sanctio (si quis... indignationem omnipotentis Dei incurreret et perpetuo eius anathemati subiaceret)* trouvable dans la description faite sur l'histoire des années 1050 de la chronique hongroise semblent provenir de l'époque de Géza II. et István III., du milieu du XIIe siècle. D'autres considérations et les cohérences phraséologiques rendent vraisemblable que les paragraphes en cause de la chronique ne datent pas du XIe siècle.

2. En ce qui concerne les problèmes liés à la filiation de ces documents, il constate que ce n'est pas János Küküllei (il a déployé ses activités dans la deuxième partie du XIVe siècle) mais l'un des auteurs anonymes de la „Chronique Minorite de Buda” (préparateur de la chronique courtoise) qui était le premier à utiliser la partie essentielle et non formelle des chartes. Donc, ce n'est pas dû aux influences de Venise que les informations essentielles des chartes sont passées aux chroniques; c'est un résultat logique de l'évolution intérieure, conséquence nécessaire du caractère aulique de l'historiographie hongroise à l'époque contemporaine. Le fait — que les auteurs, dans leurs ouvrages historiques, se sont servis des matières d'archives — prouve que les sources narratives ont perdu leur valeur de source primaire qu'elles en avaient eu quelques siècles auparavant et revêtent un rôle secondaire.

3. L'étude justifie par des données nouvelles les résultats des recherches de JÓZSEF GERICS qui tire la conclusion qu'il y avait un rapport *fonctionnel* entre les sources narratives et les documents d'archives au cours des premiers siècles du féodalisme hongrois: c. a. d. les sources narratives (surtout les légendes, même les chroniques) avaient leur fonction juridique, caractéristique des chartes de cette époque-là.